

NEGYEDIK FEJEZET

DIREKT KÖZLÉSEK

Előljáróban összefoglaljuk, amit a VIZUÁLIS KULTÚRA I. kötetében a képalakítás folyamatainak leírása során *A direkt közlések* c. fejezetben írtunk,¹ (ami nem teszi feleslegessé újraolvasását).

1. Direkt közlés lesz, ha egy komponált látvány abból a célból készül, hogy *ismereteket, közcélú, közhasznú információt* rögzítsen és közreadjon. Olyan közlések ezek, amelyek az élet különböző területein, a köznapi gyakorlatban alkalmilag és szükség szerint bármikor szem elé kerülhetnek vagy huzamosabban is részét képezik a mindennapos látványgyűttesnek.

2. Köznapi kifejezéssel élve ilyen közlések során fejből rajzolunk, emlékképekből, képzetekből és „kész” vizuális klisékből, megtanult elemek panelszerű illesztéseiből teremtünk új képi valóságot. A leendő objektiváció előképe eleinte homályos, képlékeny, mert nincs szem előtt inspiráló látvány-modell. Egy képzetekkel kombináló tervezési előszakasznak kell kibontakoznia, amely még tisztán képzeleti tevékenység. Amint körvonalazódik valami, a tervezés rajzi kontrollal folytatódik, a továbbiakban pedig a tevékenység anyagalakító kreatív jelleget ölt.

3. Ahogyan megjelenítünk, az mindig redukció, főként azért, mert eleve ilyen a „nyersanyag”: az emlékképek és a képzetek nem naturálisak. A szelektív képzeleti tevékenység arra irányul, hogy olyan lényeges mozzanatokat *emeljen ki*, amelyekkel közlésünk fáradtság és félreértés nélkül „vehető”. Ezzel egyidejűleg *el kell hagynunk* minden kínálkozó – esetleg személyes – mozzanatot, amely zavarná, megnehezítené vagy egyenesen félrevinné a jelentést. Ez az elvonatkoztatási folyamat leginkább akkor működik, *ha van miből*, ha bőséges az emlékképek, a képzetek tárháza, és ha az ebből „lehívott” anyag kellően differenciált. Akkor úgy manipulálhatunk vele, *akár ha látnánk*.

4. Képzeteink mindig általánosítók és halványabbak is mint konkrét észleléseink. Emlékképeink is lehetnek elmosódottak, ezért egy ilyen irányultságú képalakításban is előfordul, hogy *megnézünk egyszer-egyszer ilyen-olyan modellt*. Jobb a helyzet, ha volt folyamatos gyűjtögetés előzmény, ha voltak tapasztalatgyűjtő kreatív élmények, voltak csoportos és egyéni megfigyelések, látványelemzések, ha „bejáratott” a vizuális képzelet, egyszóval fejlettebb szinten van a vizuális műveltség.

5. A közlendő minden formálási mozzanata komponálási mozzanat. A kompozíció így a közlendőnek alárendelt vizuális hatáselemek célszerű elrendezése is egyben. Bármekkora legyen is a komponáló egyéni leleménye, abban a kollektív tudatnak kell működnie. A széleskörűen megértett, kipróbált és bevált vagy ehhez közeli nyelvi elemeket kell egybekomponálnia. Ezért van itt nagy szerepük az ábrázolási konvencióknak, a helyzet- és minőségviszonylatok közül az egyszerűbbeknek, a gyorsabban felfoghatóknak, az esztétikailag is hatásosaknak, továbbá a valami módon létrejött közmegegyezésben elfogadott stilizációknak, kliséknek, paneleknek vagy stilizálási módok (stílusok) alkalmazásának, az ismert szimbólumoknak, – amelyekből az ábrázolási jelleg akár el is

¹ VIZUÁLIS KULTÚRA I., V.könyv, 2.

tűnhet, – jeleknek és jelzéseknek, tehát valójában az e téren folyton változó szokásoknak, divatoknak is.

6. Miközben azt állítottuk, hogy a direkt közlések vizuális nyelvi készségei az iskolázott személyekben valójában a vizuális műveltség megjelenése, sugalltuk azt a gondolatot is, hogy ez a képesség nyitottá teszi az embert a vizuális kultúra másfajta üzenetei irányába, a szubjektív közlések: a műalkotások és a tárgyi környezet esztétikai üzenetei irányába is.

1.

Ismeretek, információk vizuális közlései

Korunk vizuális információktól vibráló környezetében akarva-akaratlanul szinte mindenki olvassa és gyakorolja ezt a közlésformát.

Újságok grafikonjai szemléltetnek számunkra gazdasági mutatókat, ábrákat láthatunk pártok választási szerepléséről, autóban ülve táblák utasításainak engedelmessé válnak. De magunk is szerkesztünk (önmagunk és mások számára) ábrát bonyolult összefüggések sűrítésére, vagy képet és szöveget kombinálunk a jól értelmezhetőséget segítve.

Valószínű, hogy az új évezred képi információinak (vagy az információknak) zömét is ez a közlésforma fogja fémjelezni, s egyre jobban épít majd az egyén aktív hozzáállására, közlésformáló aktivitására. Az üzenetek bonyolult jelösszefüggésekbe kódolódnak tükrözve a felgyorsult életet élő, óriási létszámú földi társadalom összes jellemzőit. A kódolás, a közlés anyaga is bizonytalan múlandó, mint ahogy maga a tartalom is viszonylag szűkebb időre szól, illetve a hordozó anyag maga is könnyen cserélhető, felújítható.

A kultúrtörténetben a direkt közlések múltja a vallási, világméretű jelképiség és gyakorlati szükségletek kielégítésére született képiség története. Találomra sorolva: sámándobok világméretűjei, nemzeti címerek, felfedezők térképvázlatai vagy feltaláló művészek gépvázlatai sorolhatók ide. Számuk a kislétszámú népesség és a népcsoportok lazább kapcsolatai miatt kisebb, de egy közlés tartalma, kicsiny változásokkal időtlen anyagokban évszázadokon átívelve öröklődhetett.

Korunk direkt közlései fontos, az egyén társadalmi szerepét segítő információkat közvetítenek. Alapvető céljaik, irányultságai jó ideje változatlanok. Tartalmuk és képi hatásrendszerük (a konvenciók és technikák gazdag eklektikája) viszont folyamatosan alakul, fejlődik, differenciálódik. Ma a világ jelenségeire naivul fogékony gyermeket nagyrészt gazdasági, kereskedelmi megfontolásokból alakított képi formavilág éri el (mint direkt közlés: piktogram, térkép, plakát, reklám stb.). Formai hatásuk alapján nehéz eldönteni tartalmi értékeiket. Gyakran szerényebb tartalmú képi közlés – a konvenciókkal történő korszerű manipulációk folytán – hatékonyabban adja el magát, mint létfontosságú információkat közlő, de szerényebb formájú társa. A direkt közlés megjelenése ma már tudatosan alakított stílus is. Nem véletlen, hogy formálójuk leginkább művész (alkalmazott grafikus, tervező grafikus, animátor, designer stb.), aki kényesen ügyel a közlés érthetősége mellett annak a nézőre gyakorolt stiláris hatására, s ez mindig aktuális formát, vagyis divatot tükröz. A gyanútlan befogadó (utcán siető vagy újságot lapozó, tévét néző gyermek) egyes képi információkat éppen a formai hatás miatt hajlandó előnyben részesíteni mások rovására. Ezért lehet gyakran hatékonyabb egy tévé reklám, mint a földrajzkönyv képes magyarázata. A káprázatos (különböző ábrázolási módokat látványosan forgató) képiség viszont éppen a közlés mélyebb tartalmát kendőző felszínes értelmezésre ösztönözve a nézőt, a gyermeket. (Emlékképeinkben szín- és

formakavalkád marad, és gyakran a mosópor neve is feledésbe merül). A piaci versenyben túlbujázó látvány túlnő az információn és a megjelenítés technikájáról kezd beszélni (számítógépes animáció, térhatás, fotómanipuláció stb.). A leendő vásárló vagy gyermek nem is a tárgy valós tartalmába, mint inkább annak szivárványszínűre festett formájában, a megjelenésébe lesz szerelmes. Ilyen felfokozott képiségben a belső képi absztrakciók különböző szintjeivel, gazdag változataival van dolgunk, amelyben – mint ahogy az első könyvben már leírtuk – a tervező tanult és alkalmazott vizuális séma- és konvenciótudása stiláris szintre emelkedik, ezzel aktivizálja a befogadó oldalt.

A befogadó oldalon pedig vizsgálódásunk igazi alanya, – a gyermeki személyiség – a vizuális kommunikáció bizonyos formáit irányítás nélkül is képes befogadni, sőt produkálni is. Mint ahogy a kódolás, úgy a dekódolás minősége is személyenként óriási eltéréseket mutat érdeklődésben, beállítódásban, és az ezekből kibomló képességek fejlettségében. Alapvető célunk tehát a vizuális információk (direkt közlések) megértésének segítése, vagyis az **ábraolvasási és ábraértelmezési képesség kialakítása**. A vizuális információk megértése számunkra itt most a jelentés objektív – a befogadók számára félreérthetetlenül egyféle – értelmezésének esélyét jelenti. Ez csak a kódoló által használt képi törvények (konvenciók, sémák stb.) biztos olvasásával, dekódolásával történhet.

Tapasztalhatjuk, hogy kisiskolások körében is nagy értelmezési eltérések figyelhetők meg egy-egy térkép vagy piktogram bemutatásakor. Természetesen felmerülhet hiba a kódoló oldalán is, amennyiben nem a legalkalmasabb konvenciót használta, vagy absztrakcióiban szubjektív elhangolódások vannak. Ez egy nem túl aktuális információ esetében megbocsátható, mert az értelmezésre ott időt kapunk. Megfelelő beállítódással, – mozgósítva és frissítve konvencióismereteinket – megalkotjuk tartalmát, amely ha képi műveltségünk kreatív és dinamizálható, találkozik a kódoló szándékával. Azonban ha a kódolás szándéka a gyors megértést célozza, a társadalomban (közösségben) bevált és jól működő konvenciókat kell alkalmazni, mert minden – még árnyalatnyi félreértés is – értelmezési bizonytalanságot vagy tévedést vált ki. (Katasztrófát nem csak a félreértett jelzésű gomb megnyomása, de a két gomb között bizonytalanokodó választással elfecsérelt idő is kiválthat.)

Mint tanítók, a bemutatásra, **szemléltetésre** szánt direkt közléseink megválasztásában sem lehetünk figyelmetlenek, meggondolatlanok, a véletlenszerűen kínáló eszközök kényelme visszaüt. Új ismeretet szemléltetve a befogadók alapvető konvenció ismeretét csak néhány lehetőséggel túllépő variációkat mutathatunk. Teljesen értelmetlen térkép ürügyén 6–7 éveseknek bonyolult jelekkel túlszűfolt atlaszokat mutatni, ahol az információk áradata már a direkt közlések változatait is egyesítve valósítja meg (útvonallal, piktogrammal). Gyakran a kevesebb, de jól értelmezhető elemmel, karakteres redukciókkal, kevés különbség-érzékeltetéssel megoldott képiség célravezetőbb a szemléltetésben. Azonban reális távlati célként tűzhetjük ki *a legbonyolultabb ábraolvasásban történő jártasság kialakítását is*, ha a direkt közlések olvasásában és a tőle elválaszthatatlan közlés alkotásban az évek folyamán tartalmi egymásra épülést alkalmazunk. Így a felsőtagozat végére tudatos, filmes és számítógépes direkt közléseket elemzően értő gyerekekről is beszélhetünk majd, akik például a reklám vagy a mozgóképes animált grafika informáló célzatú nyelvét is képesek értően elemezni, esetleg alakítani.

Az **ábrázolási és ábraértelmezési képesség** fejlesztő lépései tehát programozhatók. Erre a későbbiekben, a közlés változatainál mutatunk példákat. Előlegezve csak annyit említenénk meg, hogy az ábraolvasásban megvalósuló megismerési folyamat alsó tagozatban inkább az információ tartalmi lényegét, és az absztrakciós folyamat (szelekció, redukció) legfontosabb lépéseit, módjait tárja fel. Felső tagozat felé haladva viszont felmerülhetnek a közvetítő és hordozó eszközök, technikák változatai, s az absztrakciók

egyénenként is jellemző stiláris különbségei, vagyis a közlésforma esztétikuma is előtérbe kerül.

Ábraolvasás és értelmezés tanórán természetesen nem csak a téma szemléltető részében történik, hanem kihat és műveljük az azt követő **ábraalkotás** folyamatában is. Tárgyunknak egyébként is jellemzője, hogy az intellektusra ható képességfejlesztések is alkotói tevékenységben, anyagalakítások során fejlődnek igazán. *Az ábraalkotás tevékenysége valójában ábraértelmezésekből bomlik ki, az azokban tanult konvenciókból képződnek tevékenységi előképek; a direkt közléses ábra e nyelvi elemek célirányos konstellációja lesz. Ennek az a magyarázata, hogy az ábraalkotásban a *belső képek* objektív célzatú megjelenítése történik² (ez másodlagos szerepe az ábrázolási képességnek), eközben a belső vizuális mintákon kívül nincs más támpont, nincs *külső optikai látvány* szem előtt, amelyhez igazodni lehetne mint a pimer közlések esetében. (Az az ábrázolási képesség elsődleges szerepe.) *Ábraértelmezés történik különben óra végi értékelések alkalmával is, amikor az ábraalkotás eredményét közösségben teszteljük, annak mozzanataiból tanulunk.**

2.

A direkt közlések motivációi

Az alkotó a tevékenységnek magának is megvannak a közlésformából és az alkotó személyének életkori sajátosságaiból eredő motiváló erői, késztetései.

1.

Alsó tagozatban szinte a közlés vizuális jellege is gyakran elegendő ahhoz, hogy kialakuljon a ráhangolódás. A rajzolás, festés, mint eleinte egyetlen információs lehetőség mindaddig tartja magát, míg ki nem alakul az írás-olvasás rendszeres gyakorlata. Másrészt a közlésforma karakteréből adódó közérthetőség *közösségi jellege* (mint közösségben működő információ) cseng össze az alsós gyerekek szocializációs törekvéseivel. A képi információ közérthetősége, olvashatósága (az adott életkorok szubjektív hangjához képest) kezd fontossá válni. Követendő példának ugyanis már ott lebeg a felnőtt világ felnőtt jelképi világával.

2.

Motiváló tényező a direkt közléseket is jellemző tervezői, alkotói folyamat „komolyságának” csábítása is. A tervezés már a belső képek szelekciójával megkezdődik, majd vázlat formájában olvashatóan tárja elénk azt a folyamatot, amely az absztrakciónak igen jelentős (szelektív, reduktív) folyamatáról beszél. A gondos előkészületek, tervezések, variációk felvetése, esetleg modell-tanulmányok mind a komoly alkalmazott művész alkotómunkáját imitálják.

A mai órán mi is tervező grafikusok leszünk! Ez a kijelentés természetesen csak akkor állja meg a helyét, ha a megalkotott képi jeleinket működtetni is fogjuk az osztályközösségben, tehát létrejön az információáramlás. Olvassuk egymás térképeit és tájékozódni próbálunk. Feltűzzük rajzolt jelvényeinket. Kiragasztjuk a folyósóra plakátjainkat és meghallgatjuk mások észrevételeit. Vagy megpróbáljuk agyagban, papírban rekonstruálni egymás gépterveit, felépíteni egymás vagy a csoport épületeit, várait.

3.

² lásd: A vizuális műveltség képességrendszer VIZUÁLIS KULTÚRA I., IV. Könyv

Meg kell említenünk még a technikából eredő motivációkat is. Egy-egy közlés képbe formálásának izgalmát, savát-borsát gyakran az anyagformálás újszerűsége, érdekessége adja meg. A technika az ötletek anyagba transzponálását segíti, feltéve, ha az alkalmazott technikai eljárás megfelel a közlésforma céljának, emeli a tartalmat, és nem haladja meg alkalmazójának életkorából adódó képesség- és készségszintjét. A direkt közlések hagyományosnak ítélt területei, műfajai (pl. grafika) mellett témapéldáinknál a későbbiekben majd bemutatjuk azokat is, amelyek éppen technikájukkal inspirálnak egy megszokottabb közlés anyagba formálására.

Természetes, hogy viszonylag egyszerű anyagok, eszközök állnak rendelkezésünkre. Annak ellenére, hogy a valós életben éppen ez a kommunikációs forma az, amely káprázatos technikai újításaival folyamatosan növeli hatásosságát, (és mindig lesznek gyerekek, akiket e különbség saját képi beszédükben gátlásossá tesz), mi alsó tagozatban az alkotói folyamat jellemzőinek elsajátítására koncentrálnunk egyszerű eszközökkel, de egyre gyarapodó technikai fogások lépéseivel. Felsőbb osztályokban viszont már joggal merül fel esetleg a fotózás és számítógépes grafika igénye is.

4.

Beszélhetünk végezetül a közlés tartalma stiláris hangsúlyú megjelenítésének élvezetéről is, mint készletéről, motivációról. A forma tetszetős egyszerűsítésekben való megszólalása vagy a vonalak egy meghatározott tulajdonság szerinti használata az alkotót már önmagában is tevékenységre készítheti. Vagy a megtalált, illetve látott formalehetőségek sora utánzásra inspirálhat. Tegyük hozzá gyorsan, tudatos stíluskeresés már csak a közlések gyakorlásának magasabb fokán lehetséges, a képi konvenciólehetőségek bő változatainak birtokában.

Gazdag grafikai ismeretek mellett, – felső tagozatban – elképzelhető, hogy a tanulók a már ismert (előző évfolyamokban gyakorolt) embléma témához önállóan választanak képi megoldásokat, technikákat. Az ábraalakítás folyamatát nagy biztonsággal (jártasság szinten) alkalmazva a technikai lehetőségekre visszagondolva, most már a megjelenítés stílusváltozatait keresik belső képi tapasztalatok és a környezet megfigyelése alapján.

3.

Mit és hogyan, direktben

Közlések már irányítás nélkül is

Mielőtt rátérnénk a direkt közlések iskolai témáira, arra, hogy *mit és hogyan* programozzunk, vessünk pillantást egy iskoláskor előtt készült rajzra.

Az irányítás nélkül készült gyermekmunkák megfigyelése, elemzése azért is tanulságos, mert önállóan tanult, ellesett konvenciók tükrében értesülhetünk beállítódásokról, érdeklődési területekről. Megfigyelhetünk átvett „felnöttes” sémákat és eszközhasználati gyakorlottságot. Egy ilyen munkát kézben tartva már a fejlesztés irányaira is gondolhatunk, de leginkább arról kapunk hasznos információkat, hogy milyen hatások révén válik a vizuális tanulás belső készletessé.

(219) *Piramisok belseje* (5 éves gyerek rajza)

A készletést itt a piramisok világa jelentette. Ez a téma még az elfásult felnőtt világban is érdeklődést keltő kultúrtörténeti misztikum, számtalan információs csatornán keresztül áramlik a gyerekek felé. A vizuális és verbális információkra a gyermek hosszabb-rövidebb idő múlva rajzban válaszol, nem is

annyira környezete számára, mint inkább önmaga ismeretben való megerősítésére. Az információ több jellegzetességét sorakoztatja fel, és egyben újra átéltté teszi a jelenséget. Az átvett és használt konvenciók objektivitásuknál fogva az élményalapú ismeretet a környezet felé is hitelesítik. A használt konvenciók egyéni módon, de közérthetően kerülnek egymás mellé (a piramis oldalnézete, a labirintus felülnézete, valamint a pálmafa – amely itt valószínűleg az egyiptomi helyszín jelképe).

Mindezek az információ objektív jellegét erősítik, de hangsúlyozni kell, hogy *a rajzoló számára ez most eszköz a szituáció belső képekben történő újraértékeléséhez, újraéléséhez.*

(A földalatti folyosóban megkülönböztető jelű figurák haladnak. Egyszerű jelek csapdákat sejtetnek...) Az átélés vagy fantáziaélmény alkotása a rajzolás pillanatában történik. És – bár viszonylag egyértelmű jelzéseket látunk –, tudjuk, a rajzolóban ábraalkotás közben is gazdag belső képek tolnak fel elveszett kincsekről, mesészerű kalandokról.

A felnőtt világ, képi törvényei a gyermek számára hitelesítik élményeit, még ha az kiegészül is a fantázia autonómításával. Sőt, éppen *ez a valóság talajú fantázia lehet a direkt közlések tanításának bázisa a kisiskolás korban* (fantáziatérképek, gépek, stb.). Az egyértelmű konvenciók, jelek – az irányítás nélküli munkákon – gyakran keveredhetnek szubjektív színezetű ikonográfiával (ilyenek az illusztratív kiegészítések). A térkép elkészültét meg a vizuális kommunikáció más területei felé evező új témaötlet követheti (egyiptomi kaland, fáraó kincsei stb.).

A gyermeki képzelet csapong a kiszemelt, aktuális téma körül. Az élmény különböző vizuális közlésekben törhet a felszínre. Ezt tanulságként feladatszerkesztéseinkben hasznosíthatjuk. Biztosak lehetünk abban is, hogy ha egy területet fókuszába fogott a gyermeki érdeklődés, akkor várakozással fogad minden ehhez kapcsolódó újabb verbális és különösen képi információt (piramisok, régészet, életmód, viselet stb.).

Végül szólnunk kell még *a spontán használt nyelvi és technikai eszközökről*. A vonal mint rajzi elem szükségességével jól irányítja a képi absztrakciót. A körvonallal és folttal történő formakifejezés (piramis, út, figura) megfelel a térkép hatásrendszerének. A nyelvi elemek felerősödnek a használt eszköz (filctoll) tulajdonságai révén. A papír felületéhez képest is erőteljes kontraszttal jelentkező rajzolat figyelemfelhívó, meggyőző, s ez eszközhasználati céltudatosságra szoktat. A filctoll gyerekek körében rendkívül kedvelt, könnyen kezelhető, sokszínű nyomhagyó rajzeszköz. Tulajdonságai némiképp rokoníthatóak a kor életszemléletével: látványosság, dinamizmus, gyors eredményesség.

Az élményalapú „Piramis-ismeretet” a gyermek objektív jellegű konvenciókkal igyekezett önmaga és környezete számára hitelesíteni, rögzíteni. Ebben már meglévő nyelvi és technikai ismeretei is szerencsésen segítettek. A létrejövő látvány a gyermek emlékképeinek és képzeleteinek közérthető transzpozíciója lett.

A vizuális nevelés (és vizuális önnevelés) nem azzal kezdődik, hogy a gyermek belép valamilyen intézményi közegbe. A képolvasás és képírás folyamatosan megtörténik közvetlen irányítás nélkül is – és *dolgunk leginkább ennek a tevékenységnek fejlesztő célzatú életben tartása – mert ez a világ megismerésének legtermészetesebb eszköze.*

Útvonalrajz és térkép

A vizuális közléseknek ez a formája nem csak a hétköznapi tájékozódás szükségessége miatt fontos és tanítandó, hanem az alsós korosztály térszemléletének, objektív látásmódja fejlesztésének is aktuális eszköze. A kisiskoláskor jellemzője az *egocentrikus térfelfogás objektivizálódása*³, amely a téri viszonylatok, különbségek értését jelenti. Útvonalrajz- és

³Mérei Ferenc–V. Binét Ágnes: *Gyermeklélektan* Gondolat, Bp. 1981.

térképfeladataink – az életkornak megfelelően – élményalapon, gyakran mozgásos szituációkkal biztosíthatják a téri problémák vizsgálatát, megismerését. A mozgással, barangolással megélt téri helyzetek, irányok, viszonylatok és ezek belső képi absztrakciói alapjai lesznek a felidézésnek, a képalkotásnak, az útvonal- és térképrajznak.

Komplex, szenttelen térszemléletet a *térképek*, míg konkrét megéltséget, a különböző *útvonalrajzok* mutatnak. Bár itt az alábbiakban elkülönülten kerülnek bemutatásra, a vizuális nevelési órákon mint szemléltetés és képalkotás egyszerre jutnak szerephez. Köztük a térmegélés személyességének kollektív irányú közléscélja lesz az összekötő kapocs.

Az **útvonalrajz** személyhez kötött, és feltételezi a helyváltoztatás valamilyen aktualitását. Készítőjének konkrét megélt térélményre van szüksége ahhoz, hogy hiteles képet készíthessen mások vagy – emlékeztetőül – önmaga számára. A hétköznapok egyik fontos információs eszköze lehet, mikor is váratlan és gyors tájékozódásra van szükségünk idegen terekben. Vizuális nyelve éppen a tájékoztatás dinamizmusa miatt roppant szűkített, erőteljes kiemelésekkel él, aminek alkalmas eszköze például a vonal. A vonal, amely a különböző kultúrkörök történeti viszonylataiban mint út, útvonal még önálló jelentéssel is bír.

Az útvonalrajz készítés leginkább az utcán zajlik és improvizatív mozzanat. Valódi hétköznapi kommunikáció, melyben gyorsan tesztelhető a két fél konvencióértése és azon keresztül vizuális kulturáltsága. Jellemző a rajz és a gesztus szoros kapcsolata. A gesztus is rajzol, csak a levegőbe (A *Kódoló* mozgásos átéléssel igyekszik segíteni az információt, ezt a szerepet gyakran a *Dekódoló* is átveszi). A jelentés értése szempontjából meghatározó az anyag és eszköz, melynek segítségével a jel megjelenik a papíron. A fenti utcai jelenet szempontjából kézenfekvő a ceruza és toll használata. A papíron húzódó zsinórszerű vonalak az egyik legősibb és legabsztraktabb képnyelvi eszközök. A kéz kísérő mozgása, a térben történő elmozdulás imitációja is (ezt az információt befogadó is tudja, ezért feszülten figyeli a rajzoló mozdulatait, mert képzeletében rögvest térbeli irányok – balra, jobbra, előre – jelennek meg). A *folyamatos vonal* út; a toll hegye *pontot* nyom, jelentése hangsúlyos hely; *bekarikázott papírrész*, lehatárolt terület vagy célhely. Mindezeket verbális tájékoztatás kíséri és ha ez nem lehetséges, megjelennek a papír felületén a közismert *sémák*, *szimbólumok* (épület jellemző nézete, fa, vízfelszín, stb.). A *Kódoló* rajzába igyekszik kollektív értékű támpontokat helyezni, vagyis rajzolt sémáiban mindenki számára lényegesnek tűnő helyi motívumok fognak megjelenni. Az elkészült mű azonban csak néhány pillanatra szól és mivel információtartalma szűk, könnyen bevészhető, gyakran még magunkkal vinni is felesleges.

A **térkép** nem lehet egy személy térélménye. A térkép mindenki számára áttekinthető módon adott célnak megfelelően tájékoztat (gyakran minden lényeges elemre kitérően). Ezen az ablakon keresztül a földfelszín egy darabkájára pillanthatunk, ezért az arányok, irányok és kiterjedések matematikailag is jól meghatározhatóak. Szemlélete nem túri a gesztusokat, érzelmi színezeteket, öncélú kiemeléseket. Mindezeket a térkép olvasója helyezi el, esetleg a papír felületén, önmaga számára szóló jelölések formájában. Ekkor a térképen megjelenik a személyes átélés nyoma (térélmények) útvonalrajz formájában, – *a szubjektum útja a térkép felületén végigkísérhető, tehát a térkép kollektív, komplex jellege visszairányítható az egyéni megélés szférájába.*

A kezemben tartott térképem saját megélt utam berajzolására alkalmas. A sikerterületen megelőlegezem (vonallal imitálom) a térbeli mozgást. Az olvasható konvenciók alapján képzetem hipotéziseket állít fel egy lehetséges térélmény jellemzőiről.

Míg útvonalrajzunk egy adott téri szituációhoz rendeli a térkép néhány vonását (szerencsés esetben lényegiségét) a térkép bármely téri szituációt képes befogadni. A térkép grafikai

megjelenése – a különbség érzékeltetések is – a fogyaszthatóságot és figyelem felhívást szolgálják. A megjelenő képi konvenciók esztétikai minősége inspirálja a szemlélőt az aktív befogadásra, irányultságot ad.

Akár útvonalrajz, akár térkép jelenik meg szemünk előtt – mint az ábraolvasás tárgyai – *térhipotézisek* felállítására készítetnek. A térről szóló hipotézisek megalkotásában megélt térélmények emlékképei működnek: ezekkel kontrolláljuk a síkképet, ezekkel rekonstruáljuk és hitelesítjük térivé. A síkképben működő ábrázolási konvenciók így a képzetek (hipotézisek) hitelesítésének kulcsaivá válnak.

Amikor térélményhez kötjük a térkép, útvonal készítését és olvasását, a kisiskoláskori életkori sajátosságokhoz alkalmazkodunk. A térélmény alapú térképzetek vizuális nyelvi elemekkel, konvenciókkal közvetítve olvasójában térélményeket, térképzeteket idéznek. A képiség alkotójában is újraértékelteti a térélményt, illetve kreatív újraalkotásra inspirál. Valós térélményekre építve, azokat absztrahálva ugyanakkor fiktív tereket konstruálhatunk és olvasható képi közléseinkkel, hitelesíthetjük is, illetve hitelességérzetet kelthetünk. *A fantázia objektív irányú eszközökkel történő megszólaltatása a gyermeki képalakító tevékenység egyik fő célja. A térkép- és útvonalrajz téma (és a direkt közlések más fajtái) jól illeszthetők az életkor ellentmondásosnak tűnő jellemzőihez, melyben a színes fantáziavilág fokozódó valóságérzékenységgel, valóságigénnyel találkozik.*

Modellhelyzetek az útvonalrajz és térkép témakörében

Az ember az új, ismeretlen tereket mozgásos tevékenységgel járja be, fedezi fel, ismeri meg. A jellemző tereptárgyak között és önmaga helyzete között folyamatos helyzetviszonylat megállapításokat tesz. Ez a tájékozódás egyben a tér megélése is. A gyerekek is mozgásos manipulációkkal hódítják meg az új, ismeretlen tereket. Az erdei tábor parkját újra és újra befutják, rendszeresen visszatérve a kiindulási ponthoz. Mondhatni játékos formában szereznek közvetlen tapasztalatokat (emlékkép változatokat) a tárgyak helyzetviszonylatairól.

A mozgással birtokba vett, átélt tér alapja lehet egy síktranszpozíciónak, útvonalrajznak. A tér bejárása, élményerejű rajzos rögzítése felidézés, élményfelidézés is. Téri tárgyakat kerülünk meg az iskolaudvaron, játszótéren vagy a teremben. A résztvevők színes zsinórokat, szalagokat húznak maguk után. Ki merre járt? Hogyan, milyen irányból kerültek meg a tárgyakat? Útjukat a papíron színes vonalak jelölik majd a jellegzetes tárgyak ábrázolásaival.

Egy konkrét tér látványához (iskolaudvar szemléltetése az ablakból) kapcsolhatunk elemző beszélgetést a képzelt mozgáslehetőségekről.

Az udvar, a játszótér tárgyainak helyzetéről beszélgetünk. Valaki magyarázza el képzeletbeli útját a játszótéren és vissza az épületbe. Elbeszélésében szerepet kaphat a gesztus is. Rekonstruáljuk rajzban.

Egy tér közösségi megélése és így mint közös elemzési lehetőség viszonylag ritka alkalom. Az iskola környékén megtett tanulmányi séta, egy kirándulás, vagy az erdei iskola kínálhat frontális modellhelyzeteket útvonal vagy térképkészítéshez.

(220) Az utam az iskolába című elsősztályos rajzi téma még magában hordozza a közös átélés néhány megbeszélhető alapmotívumát. Beszélgetünk az épület elhelyezkedéséről, az utcák helyzetéről, a közeli főútvonalakról, esetleg jellemző épületekről, közlekedési eszközökről.

A felépülő rendszerben azonban az egyéni átélés, tapasztalat lesz domináns, ebbe ágyazódnak kollektív tartalmú elemek, kollektív célzatú (konvencionális) formai megoldásokkal. Az olvashatóságot az egyéni térélmények ellenére is a praktikus

megoldásoknak kell biztosítaniuk, vagyis beszélni kell az út célszerű ábrázolásáról, épületek jellemző nézeteiről, kiegészítő, magyarázó színekről, jelekről is (nyilak). Természetesen mutatni lehet – és kell is – a szemléltetés tárgyaként ilyen célzatú ábrázolások változatait is. (Ezek elemzési logikájáról a későbbiekben lesz szó.)

Az elkészült útvonalrajzokat a közösség (az osztály) közösen tesztelheti. Élményerejű lehet az értékelés során felismerni a közös támpontokat egymás munkáin. Ha visszaigazolja magát, egy-egy egyéni, de olvasható megoldás, ábrázolási konvenció a kollektíva számára is új értékévé válhat, vagyis tanulunk egymástól is.

A tér valóságos kiterjedésének áttekinthetősége ritka lehetőség. A fölülnézeti helyzet madártávlat szerű szituációja csak kevesek kiváltsága. Teremthetünk viszont olyan modellhelyzeteket, amelyekben a gyermeki képzetekre építve vezethetjük új tapasztalatokhoz és azok rögzítésének konvencióihoz a szemlélőt.

A **konstruált modellek** az egyébként nehezen átélhető fölülnézetiséget teszik átélhetővé. Ilyen például a természetismeret órákról kölcsönvett homokasztal is. Irányítás nélküli konstruált modellekre az iskoláskor előtt is bőven találunk példát. Mivel kevésbé maradandóak, mint a gyermekrajzok, az elemző odafigyelés is elmarad. A gyermeki képzelet szívesen teremt olyan mikrovilágot – térben –, ahol fantáziáját foglalkoztató események, történetek játszódhatnak. Legismertebb a homokozókban készült várak, csatornák, utak együttese. Kertek eldugott játszórészei, sarkai bőven nyújthatnak alkalmi építőanyagot (kavicsok, kérgek, levelek, gallyak) mikroterek képzéséhez. Gyakran ébred fel egy-egy ilyen térbeli játék után a felidézés igénye, amely már papíron is történhet (de gyakori a térbeli formákra történő rárajzolás, jelhagyás is). Az új dimenzió más jellegű nyelvi ismereteket kíván, ilyenkor kerül sor az önálló konvenciótanulásra.

Iskolai feladatainkban az említett előzmények élményjellegére, természeti anyagokkal való manipulációkra és néhány felvett síkkonvenció ismeretére építhetünk. A homokasztalon kialakított természetes formák (domborzat, útvonal) mesterséges jelzésszerű elemekkel (épületek) a lehetséges valóságot imitálják. A formák fölülnézeti karaktere (formahatárai) jól megfigyelhetőek és sugalmazzák a rajzi egyszerűsítés módjait. A gyors átalakíthatóság miatt a homokasztal a térből a síkba vetítést, és a síkból a térbe forgatást is lehetővé teszi. (A modellezett táj térképkészítéshez alap. A fantáziatáj térképe homokasztalon térileg rekonstruálható.)

A konstruált modellel térképtémánkhöz a direkt közlések egy változatát kapcsoltuk. A modell itt a téri valóság egy szeletkéjének terve. Képzeteinkben a térbeli valóság egy lehetséges variációját hozzuk létre tapasztalati emlékképeinkből (mint tájat, mint épületet vagy mint ezek összetett együttesét) és ezt a térben ábrázolás konvencióival, anyagaival jelenítjük meg (homokasztal, papírvár, dobozváros, stb.) (A konstruált *modell* felnöttes társa a *makett*, amely méretarányos terv vagy a valóságos épület méretarányos kicsinyített mása.)

Mivel két feladat kapcsolatáról van szó időben történő megvalósításuk is elkülönülten történhet: a papírvár és környéke mint *modell*; illetve a papírvár és környéke mint *térkép*. A két téma logikai kapcsolatát a térbeli rendezgetés helyzettapasztalatainak síkrendszerrel való megjelenítése teremti meg. A modell létrehozása olyan élmény, amelyben a konstruálás tevékenységét fantáziaszituációk is színesítik.

(221) Természeti anyagokból (kövek, ágak) építjük fel az őslények földjét. A téri rend kialakításában táji emlékképek (tisztás, sziklás domb) és funkcionális ötletek (búvóhely) jelennek meg. Képzeletünk már a téri rendezgetés folyamatában beindul, kalandos szituációkat alkotva az egyszerű formák köré. Az őslények földjéről készült térkép ugyan igazodhat a megfigyelt formák fő karakteréhez, rendszeréhez, de kiegészülhet többlet információkkal (az őslény útját jelölő szaggatott vonalak, búvóhely jelölése). Az építésnél felhasznált tárgyak átlényegülnek és egy képzetekre támaszkodó új világ elemeivé válnak.

Konstruált modell és magyarázó rajza

Kavicsvárak (2. osztály)

Modell és fölülnézeti tájékoztató, magyarázó célzatú rajz kapcsolata figyelhető meg a *Kavicsvárak* témasor egy-egy egységén. A feladatsor kezdő lépése a kövek formájára irányuló megfigyelés és körvonalas ábrázolás volt.

(222a–b) A *Kavicsvárak* élményindítatású (mesei alapú) konstrukciók. A köveket a gyerekek illeszthetőségük alapján válogatták. Felfedezték, hogy egyes formák egyszerű térlefedéseket, áthidalásokat is lehetővé tesznek. A munka a tér kavicsokkal, való lehatárolásával kezdődött. Egyes kövek már formájuk alapján funkcionális jelentéseket kaptak (torony). A jelentéseket később rajzukon színnel és szöveges melléklettel erősítették meg. A vár elkészültével a gyerekek oldaláról merült fel a továbbépítés, kiegészítés gondolata: a tájépítés. A használt anyagok: folyami kavics, kavicsok ragasztásához technokol, durva papírok, tájkiegészítéshez textilek.

A legegyszerűbb konstruált modell adott, készen válogatott elemekből áll. A feladat az illesztés, összeállítás, és még nem az anyag megmunkálása. A 2. osztályosok a *Kavicsvár* esetében a legegyszerűbb térbeli építési lehetőségeket ismerik meg (tér lehatárolása, tagolása, lefedése). A kavicsok a konstrukciónak egységes, jól áttekinthető megjelenést kölcsönöznek. A téri rendszer áttekinthetősége a konstruálást követő rajzi megoldás miatt lényeges.

A fölülnézeti magyarázó rajz – az életkort figyelembe véve – tiszta, megfigyelhető rendszerű látványt kíván. A létrejövő magyarázó rajz előzménye a modell verbális elemzése és az ábrázolás nyelvi- és konvenció példáinak bemutatása lesz.

Mivel a modell konstruálását személyes tevékenységként élték meg, elemzésében az alkotó kézzelfogható tapasztalataira és megelőző, tervező szándékainak felidézésére építhet. Célzatos kérdéseinkkel a későbbi síkábrázolásra is hangolunk.

– *Hogyan, milyen rendszerben helyezkednek el a formák?*

– *Milyen elképzelés alapján rendezted el köveidet a papíron?*

A verbális megfogalmazások még nem elég árnyaltak, ezért segítségül hívunk emlékképi hasonlatokat, gesztusokat. (Ezek az ábraalkotás folyamatában is hasznosak lehetnek.)

A kövek – mint gyöngyök a zsinóron – egy meghatározott alakzatot írnak le!

– *Kövessük ujjunkkal a levegőben a fal útját!*

– *Milyen épületrészleteket látunk a térrendszeren belül? Hol vannak lefedések, áthidalások? Nézetünkben (fölülnézet) hogyan látszódnak a lefedések és áthidalások?*

A konstrukció egyik jellemzője lehet a formák takarása. A rajzi értelmezésben ez újszerű problémát jelenthet. Gyakran a gyerekek rajzi emlékképeiben is élnek ilyen irányú megoldások. De célszerű az érintett konvenciókra hasonló tárgyú ábrázolásokat mutatni, mint például (223) a máltai megalítók fölülnézeti rajza, ahol a tónusok magasabb sziklaszintet jelentenek. De nyelvi eszközök lesznek a vastagabb-vékonyabb vonal szaggatott vagy különböző színű vonalak változatai is. Itt már a vizuális nyelvi megoldások sűrűjébe léptünk. Praktikus tanácsokat kell adnunk a papíron történő elhelyezésre is. A rendszer szerkezetének vonalás felvázolása (a falrendszer körvonalas jellege) segíti a részformák (kavicsok) helymeghatározását.

Elemzésünk logikai menete tehát:

- modellelemzés (formakarakterek és rendszerük),
- az ábrázolás lehetőségei (konvenciói) hasonló képi példákon,

– az ábrázolás praktikus menete.

Természetesen más, játékosabb elemző felépítés is elképzelhető. Az ábraalkotási problémát felvezethetjük különböző téri rendszerek, fölülnézeti rajzainak vizsgálatával, találgatva a téri formák karaktereit és megfigyelve a használt nyelvi konvenciókat. Ezután térünk rá modellünk elemzésére, ábrázolási lehetőségeire.

A takarás elemzőbb megfigyeltetése miatt részletmegfigyeléseket is tehetünk modellünkön. Kiemelt rajzi részleteken kipróbálhatjuk a takart felületek különböző vonalkonvenciókkal történő érzékeltetését. Konstruált modellünk különböző irányultságú vizsgálatokhoz ad alkalmat. Egy vertikálisan jól tagolt építmény például a nézőpontok vizsgálatához, esetleg a fény-árnyék megfigyelésekhez is alapot nyújt.

(224–225) Képi példánkon modell és fölülnézeti rajzának kapcsolata figyelhető meg. A rajz alapos szerkezeti és formakarakterbeli megfigyelésekről tanúskodik. Már a papírformátum választása, alakítása is célzatos volt. Az alkotó az építmény négyzetes alapjához igazította (itt önállóan) papírja formátumát.

Az eltérő kavicsformák megfigyelés alapúak, erre utalnak a néha bizonytalan, szalkás és keresgélő halvány vonalak. A rajzon a vonaltakarás és az ún. átlátszóság konvenciója egyaránt előfordul. Az utóbbinál eltérő vonalvastagsággal is próbálták egyes helyeken kifejezni a fedést. Néhány önálló jelölés többletinformációkkal szolgál (Kincs és csapda).

Itt jegyezhető meg, hogy az ipari szabványforma nem jelenti annak kötelező jellegű felhasználását. Vizuális nevelési témáinkban *a feladat, a képi tartalom határozza meg a méret és formátum milyenségét.*

További három színes képünk különböző – egyéni – megoldásokat szemléltetnek.

(226) Az első kép alkotója szín és számjelöléseket használt. Magyarázatait szöveges formában is rögzítette a papír szélén.

(227) A második képen a kavicsok zsinórszerű vonalon sorakoznak. Színekkel történő jelöléseket figyelhetünk meg (a két kapu szürke tónussal különül el környezetétől). Jól értelmezhető rajzi megoldást láthatunk a takarásra, (út és kapu) tónus és vonalfelület nyelvi eszközökkel.

(228) A harmadik kép rajz, a közvetlen megfigyelésen túlmutató, élményszerű továbbgondolás jó példája. Az alkotó nem elégedett meg a látvány egyszerű értelmezésével, az alapmotívumot (Kavicsvár) gazdag belső képi világával dúsitotta fel. A vár esemény, szituáció helyszíne lett. Ostromlók érkeztek és a védők is elfoglalták helyüket. A jelzések rendkívül egyszerűek (rövid vonalak, nyilak) mégis mozgásérzetet keltenek. Négyzetek és körök harci gépeket sejtetnek és ugyan magyarázó szöveget nem találunk, mégis minden képolvasóban megjelenik a harci szekerek, vonuló harcosok képe.

A bemutatott munkák között nem állíthatunk fel értékrendet. Elemzésük gyerekekkel viszont roppant tanulságos lehet, mert egyénenként – még ha csak részleteiben is – eltérő konvenció-megoldásokat láthatnak. A felismerhetőség, az olvashatóság követelmény, (az összehasonlításhoz kéznél van a modell), de az egyéni megoldások olvashatóságát is ki kell emelnünk. Ezért mutattunk itt eltérő változatokat. A térképszerű fölülnézeti magyarázat több konvenció lehetőségét is felveti, ezek közül választottak célirányosan a gyerekek. Jeleiket a látvány karakterére ültették. A téma (mint ahogyan az 5. munka esetében láthattuk) továbbgondolásra, folytatásra inspirálhat. Gyakran a gyerekek irányából jön a folytatás hogyanjának gondolata. Az ilyen, várhatóan érdeklődéskeltő mozzanatokat érdemes és a tervezettség miatt szükségszerű is feladatsorba építeni.

Itt egy rövid lehetséges variációt mutatunk, amely a modell köré igyekszik csoportosítani vizuális problémákat és vizuális közlésformákat.

1. Gyűjtött kavicsok megfigyelés utáni körvonalas rajza (diófapác, tus, nádtoll, pálcika)
2. A Kavicsvár konstruált modellje
3. A Kavicsvár környezete (továbbépítés, kiegészítés)
4. Magyarázó rajz a Kavicsvárról
5. Kódobáló óriások (a Kavicsvár megtámadása), agyagplasztika

6. Harc a Kavicsvárért (törpék és óriások), kifejező képalkotás

A bemutatott feladatsorrészlet domináns eleme a törpék Kavicsvára. A létrehozott térbeli rendszer fantáziaalapú világtérmentést jelent, a képzeteket új probléma-irányokba dinamizálja.

Egyszerű részekből összeillesztett térmodelleket, mikrovilágokat nagy változattal tudunk készíteni talált, gyűjtött természeti formákból. A gyerekek iskolán kívüli játékaikat is jellemzik ilyen tevékenységek. A homokozók csatorna- és várrendszerei, kertek ágakból, kergekből készült erődjei, indiánfalvai mind átültethetők vizuális nevelési órák témáiba. Alapjai lehetnek objektív elemző és kifejező közlésformáknak. Konstruálásuk során, pedig építő, funkcionális, szerkezeti ismeretek és az anyagok összhangját érintő esztétikai ismeretek tudatosulnak. A természeti formák szín- és texturális tulajdonságai a térbeli építmény egységes megjelenését erősítik.

Egy lapos kő ideális a térlefedésre. Az ágdarabok sátorszerkezetként működhetnek. De a modellek konstruálásához, a formaalakításhoz a legnagyobb szabadságot a papír és agyag kínálja. Ezek alapanyagként vesznek részt az építgető munkában és *az alkotónak anyagtulajdonságot érintő ismeretekre, van szüksége, hogy tervét megnyugtatóan kivitelezhesse. Az anyaghasználatban rejlő változatosság szabadságából jártasságok, készségek születnek.*

Papírlabirintus és agyagvár

A **papír** ugyan síklap, de jól alakítható tulajdonságai alkalmassá teszik számtalan térkonstruáló elképzelés kivitelezésére. Valóságos szerkezeti, építészeti viszonylatok lényegretörő redukáltsággal mutathatók be papírral.

A papír legegyszerűbb térépítő technikája a hajtogatás. Már ezzel az egyszerű mozdulattal is falak, falrendszerek, nyílások, lejtők imitálhatók. Különböző szélességű papírcsíkok hajtogatásával, rendszerezésével dinamikus téri ritmusok alakíthatók. A lehatárolt területek közötti nyílásokkal labirintusszerű rendszer jön létre.

(229–230) A belső osztások (termek) azután már épített szerkezetekkel részletezhetőek (lefedések–tetők, áthidalások–hidak, lejtők, lépcsők). A kavicsvárak szűkített teréhez képest papírból nagyvonalú, térben változatosan tagolt konstrukciókat készíthetünk. Akár a terem teljes padozatát be tudjuk borítani izgalmas falrendszerekkel.

Az osztálylabirintus csoportmunkában készült. Az egyénileg készült kisebb labirintusokat a gyerekek egységes rendszerré építették össze. Az illesztéseket ragasztás nélkül, hajlítással és a csíkok merőleges bevágásával, összecsisztatásával oldották meg. Jellemző, hogy a lányok és a fiúk eleinte külön dolgoztak, két különálló építményt hoztak létre **(231)**. A falrendszer elkészülte után került sor a kisebb szerkezeti részletek kivitelezésére, mint tetők, lépcsők, lejtők. Szerencsés esetben még az irányítás nélküli játéka is marad idő: megjelennek a papírból kivágott figurák, apró jelek. A birtokba vett terület már többé nem a terem padlója, hanem a Minotaurusz lakóhelye. A teremtett téri rendszer lendíti át a csoport képzeletét egy figurákkal, eseményekkel teli mesei világba. A gyermeki inspirációkra érzékeny tanár gyorsan megérzi a vizuális képességfejlesztés új lehetőségeit egy továbblépő feladatban.

A látványos és jól megfigyelhető rendszerről viszonylag könnyen készíthetünk fölülnézeti magyarázó rajzot, mert a falak a padlón tiszta vonaljelleggel rajzolják ki irányait, arányaikat. Lehet, hogy nem marad elegendő időnk a rajzi magyarázat kivitelezéséhez, és a nagyméretű modell megőrzése is problémát jelent egy következő alkalomig. A papírlabirintus szétszedhető, és egy újabb órán némi változtatással, de összerakható. De a későbbi ábrázolás szemszögéből emlékképeinkre is bízást építhetünk (és erre a

következőkben példát is mutatunk) mert a labirintus szerkezeti törvényei jól felismerhetőek, formai sémáira végtelen számú variáció alkotható képzetszinten is.

(232) Mellékelt képünkön éppen emlékezet (papírlabirintus) és képzetek együttes variálásával történő labirintustervezést láthatunk.

A papírlabirintus csíkokkal történő építése jó tapasztalati előzmény egy későbbi papírvár építéséhez. Itt megjelennek a tudatosan alkalmazott emelkedő falmagasságok, íves lefedések, a hasáb és hengerformák. A formák ötletszerű egymáshoz fűzését felváltja a tervszerű előkép, amelyet képi szemléltetésekkel (középkori vár szerkezete, erőd stb.) segíthetünk.

(233) Építmények konstruálásához kész formatömegeket is használhatunk. Képünkön papírdobozokból épült vár látható. A papírdobozokat 2. osztályos gyerekek csomagolópapírral borították és csoportmunkában várfalakká rendezték. A különálló formák tologatásával, rendezgetésével különböző térrendszerek, épületkarakterek hozhatók létre. Az adott elemek (dobozok) itt is megkönnyítik az építést, amely leginkább a formák egymáshoz és egymásra történő ragasztásából áll. A dobozok bontásával tagolt bonyolult térkonstrukciók hozhatók létre.

A formaalakítást maradéktalanul átélhetővé teszi az **agyag**. Az alaktalan tömegeből karakteres térbeli tömbök jöhetnek létre a mintázó kéz nyomán. Az agyagvár ugyan nem olyan szabályosan mértani, mint papírból készült társai, de a kéz közvetlen, minden centiméterre kiterjedő alakító szándékát az anyag engedelmesen felveszi. A forma korigálása, átalakítása is gyorsan zajlik, rögtön követhetünk minden felmerülő gondolatot. Az ívelt, gömbölyded formák alakítása itt nem jelent gondot, mert egyenesen az anyag természetéből adódik.

(234) A papírlapok mintájára a lapokból történő építés volt az agyagvár készítésének alapja is. Nyújtott agyaglapokból vágják a gyerekek a falakat. Simításokkal illesztették össze, nyomkodva alakították tovább görbe, de természetesebb hatású falrészeket kapva. A részleteket, (ablakok) dróttal vágják a felületbe. A bontások és átépítések a folyamat természetes részei. A kész felületen néhány karcolásos jelzés is helyet kaphat.

Az agyagvár erőteljes plasztikussága, terjedelmes méretei miatt a gyerekek számára is jelentőséggel bíró alkotás. Érdemes vele további feladatok formájában foglalkozni. Megfigyelés utáni nézőpontokat, térképbe illesztett fölülnézeti ábrázolást készíthetünk. Képzelt szituációkba helyezhetjük, és azt jelekkel fejezhetjük ki térképünkön (várostrom, titkos alagutak). De értelemszerűen megjelenhet a címer és zászlóterv, valamint a lovagkor tárgyi, eseménybeli témái.

Útvonal- és térképalapot szolgáló ötleteinket még sorolhatnánk (dobozváros, agyagházak, agyagpiramisok között húzódó közösen kialakított útvonalak természetes anyagokból, vagy papírból imitált szigetek) de gyakran bízvást építhetünk témáinkban is az adott életkort érintő élményvilágra, tantárgyi tanulmányokra, olvasmányokra.

Konstruált modellfeladat példáinkat – úgy is mint direkt közléseket – a térkép- és útvonalrajz-konvenciók (direkt közlésekben egyezményes jelek, a nézőpont-helyzetek és egyes funkciók konvenciói) tanításának értelmezéséhez hívtuk segítségül. De bemutatunk egy esetleges modellkonstruálási folyamat belső konstrukcióját is, mozzanatok egymásra épülését az alapanyag formálásától az adott és alkotott formák illesztéséig.

A síkképi szemléltetés irányultságai térképalkotásnál

Már említettük, hogy a modellek elemzése mellett is szükséges síkképeket mutatni, megfigyeltetni, elemezni. A modell téri rendszerét síkképi, nyelvi rendszerbe kell áttennünk, és ennek különböző konvenciólehetőségeit szemléltetjük térképek olvasható konvencióival. Vagyis, a vizuális nyelv értését és alkotását irányítjuk ábrák szemléltetésével. A síkképi szemléltetésnek gyakran a közvetlen térből nyerhető tapasztalatokat is helyettesítenie kell.

Helyettesíteni kell, mert a téri modell nem megközelíthető, a nézőpont nem felvehető és mert *síkképekben gazdag, változatos variációk állnak rendelkezésünkre*. Térkép és útvonalrajz esetében például a valóságos modell téri kiterjedései miatt nehező a megismerés.

A fotó és a film lehetővé teszi távoli terek megismerését, sőt megélését is. Egy bemutatott légifelvétel például igen jól lefedi a nézőpont és az ebből eredő formajellemzők kérdését, de szerencsésen utalhat a síkon történő ábrázolás nyelvi lehetőségeire is.

Példákon egy labirintus téma alkotó munkáját megelőző néhány szemléltetési lehetőséget látunk. A falrendszerek térhatároló változataihoz most nem készült térbeli modell. *Síkképek elemzésével próbálhatunk belső térképzeteket idézni, használható képi konvenciókra rámutatni.*

(235) *A Pueblo Bonito falmaradványai* szabályos geometrikus, körvonalas formák. Az egyébként is érdeklődést keltő, irányultságot kialakító régészeti felvételek csupasz falrendszerei első pillantásra is vonalban történő absztrahálásra inspirálnak. A fotószerű ábrázolás elemzésével akaratlanul is az absztraktabb (térkép) síktranszpozíció vizuális nyelviségét kezdjük használni, amikor falirányokról, kör és négyzetformájú terekről beszélünk. Komplex és jó logikai kapcsolatokat felfedeztető módszer lehet a valósághű fotó és már átértékelt térképszerű ábrázolásának egymás mellé helyezése

Lásd: *Macchu Picchu romjai* (236–237).

A fotórészletek és rajzrészletek kapcsolatai megmutathatók, összevethetőek. A vonalakból a téri formák és funkciók (folyosó, út, bejárat) visszakövetkeztethetők, azonosíthatók. Természetesen nem nélkülözhetjük a kultúrtörténeti háttér élményt adó ismertetését sem. Ez már csak azért is szükséges, mert magyarázatot ad építészeti jellemzőkre. (A pueblók védelmi célzatú, sűrű, többszintes építkezése.) Ilyenkor környezetkultúra témákat is érintünk. A jó logikával párosított képek kevés verbális kiegészítést igényelnek. Párhuzamos megjelenésük gyors összevetéseket tesz lehetővé, gyakran csak a „megmutatás” szintjén.

(238a) Utolsó szemléltető képi példánk a Knószoszi palota alaprajza (a tudomány szerint a legendabeli labirintus valóságalapja). Az előbbiekhöz hasonló, de bonyolultabb rendszert, gazdagabb konvenciókat szemléltet (vastagabb–vékonyabb falak, oszlopok, lépcsők). Ez a grafikai nyelv árnyaltabb használatára is inspirál, ezért vonalvariációkat próbálgatunk az ábraalkotás előtt. A gyermeki képzeletet motiválja a szörny és az őt követő hős útja a csapdákkal teli útvesztőkben. Ennek a színes, belső képnek most objektív irányultságot adtunk, mikor a figyelmet az ábrázolhatóság egy jól megragadható pontjára (téri rendszer) tereltük, és ehhez mutattunk szemléletes példákat. Az eredményben várhatóan megjelenik a kaland (mint a piramisok gyermekrajzában), de leíró, nyomolvasó jelleggel.

(238b–c) Képeink egy második és egy negyedik osztályos tanuló munkái. Jól mutatják a problémaértésnek és a vizuális nyelv használatának a szintjeit.

A labirintusból menekülő Daidalosz és Ikarusz felröpülve még egy pillantást vet a szigetre. A látványt színteljes, és mesterséges tárgyak geometrikus karaktere jellemzi.

A legenda szerves folytatása az Ikarusz eseménysor. Ebbe a történeti alapba illeszthető *a színekre koncentráló direkt közlés*: a sziget fölülnézeti domborzatának jelöléseivel. A vonal nyelvi problémája helyébe a **színfolt** lép. Szemléltetésünkben viszont helyet kaphat a valóság egy tényleges darabkája: a sziget légifelvétele a sziget formajellemzőivel. **(239) A forma, felület, szín** megfigyeltetése a sematikus képzetek gazdagítását célozza. Megfigyelhetők a domborzatra utaló színkülönbségek, a folyómeder is (ez utóbbi a gyermekmunkákba is átkerült) valamint a forma határának tagolása (öblök).

(240a–b) A sziget festésével a színek tudatos jelzésszerepet kapnak (erdő, sivatag, folyó, stb.). Az eszköz (ecset, tempera) nagyvonalú, lendületes munkamódszerre készítet az ezt segítő nagyméretű papírlapon (A/2-es méret). A szokatlan méret már önmagában is alkotásra inspiráló, motiváló lehet. A sziget felületén megjelenik – csak jelképi erővel – az előző órák labirintus ábrázolása is.

(241) A labirintus ábrázolás tapasztalatai, az ébren maradt érdeklődés egy későbbi feladatban is megmutatta magát. A bikafejű szörny kifejező papírnyomatával egy képmezőben láthatjuk a labirintus immár végletekig egyszerűsített térképből kinőtt emblémáját. Az alkotó a kifejező figura mellé illesztette – mintegy többletinformációs céllal – a korábban megismert ikonográfiát. A személyes jellegű képalakítás objektív oldalát erősítette. Az ilyen megnyilvánulások ugyan nem általánosak, de jól tudósítanak egy képi információ kreatív módon történő alkalmazásáról, új helyzetben.

Bevezetőnkben már említettük, hogy *környezetünk képi információit is gyakran közlésformák áthatása jellemzi. A gyermek is igyekszik személyes tartalmú vizuális megnyilvánulásait objektív, bevált és hitelesített konvenciókkal érthetőbbé tenni. Az útvesztő sematizálása kifejező munkáját osztályának közegében olvashatóbbá tette.*

Térkép csoportmunkában

A labirintus és sziget (2. osztály) ábrázolásánál lényegesen gazdagabb, sokrétűbb konvenció és nyelvhasználat figyelhető meg az 5. osztályos csoportmunkában készült térképen **(242a–b)**. A csoportmunka itt részekből (egyéni térképrészletekből) történő összeillesztést jelent. A rendszer alapja a lapszélékhez futó utak illesztési pontjai. Ezen túl leginkább egyéni munkáról beszélhetünk, melynek során folyamatos és spontán egyeztetésekre került sor az alkotó gyermekek között.

A munka közös tervezéssel is indítható. A csoport vázlatot készít, a térkép terét felosztják, fontosabb részek ábrázolását megbeszélik. De szorítkozhatnak csak a lapszélékhez futó utak kapcsolódásaira is, azon túl a munka teljesen egyéni ötletekre épül. Ebben az esetben is átlesnek egymáshoz a szomszédok és ábrázolt konvenciókat egyeztethetnek, cserélhetnek. Tehát már az alkotó folyamatban megindul a használt jelrendszer, jelentések közösségen belüli tesztelése. Kialakul egy egységes ábrázolási mód használata.

Képeink – irányítással tanult és a környezetből spontán módon vagy megfigyelve átvett – ábrázolási módok sokféleségét mutatják. Autótérképekből ellesett bonyolult, egymáson áthaladó sztrádák képe keveredik jellemző nézeteket mutató tereptárgyakkal és axonometriában rajzolt épületekkel, s megjelenhetnek feliratok és közismert piktogramok, emblémák is.

Az elmúlt évek vizuális absztrakciókban használt konvenciói, vizuális nyelvi, technikai ismeretei felerősödve jelentkeznek. Ezek az ismeretek nem elsősorban korábbi térképrajzolás eredményei, hanem tárgyábrázoló, elemző és redukciós feladatok együttes tapasztalatainak alkalmazásai.

A téma háttere motívumban gazdag és élményalapú, mert a város összetett képiségét nap mint nap megéljük. Az emlékképek feltételezhető kavalkádja veti fel a szelektálás, kiemelés szükségességét. Erre mutatnunk kell várostérkép megoldásokat, melyekben ráismerünk más feladatainkban már használt ábrázolási lehetőségekre (fölnézet, jellemző nézet, térbeli ábrázolás, jelalkotás). Mutatunk olyat, amely az úthálózatot hangsúlyozva átfogja a város egészét, olyat, amely jelentősnek ítélt részeket kiemel és tériesebben is bemutat (intézmények, városközpont), és ha a jelalkotásra is inspirálni akarunk, mutassunk olyat, amelyben piktogramok dominálnak.

Ha szemléltetésünkben valamelyik irányra hangsúlyt helyezünk, a készülő térképeken elkerülhetjük a túlzottan keveredő jeleget. Teljes értékű stiláris egységre természetesen nem számíthatunk. Itt most a vizuális nyelviség gazdag használatának és a konvenciók célirányosságának kell örülnünk.

Első és második osztályban az ábrázolási törvények hiánya szűkítette a térképek információs tartalmát. Irányításunk a célirányos konvenciók és azok képi nyelvben történő megjelenésének fokozatos gazdagítása felé tart. Évek során éppen a megszerzett ábrázolási, nyelvi, technikai ismeretek célirányba illő megsűrése lesz a feladatunk.

Társasjáték síkban és térben

Csoportmunkában készül a társasjáték is, már csak azért is, mert majd közösen játsszák. Az olvashatóság, az érthetőség a játék feltétele, ezért fokozott közösségi érdek, ez az alapja a későbbi élmény-nyújtásnak. A társasjáték fiktív térben valós térélmények, minták és sémák kreatív applikációja történik. Valódi világtéremtésről van szó, amelynek a konkrét valósághoz kevés köze van, alkalmazott törvényei azonban megfelelő illúzió alapot teremtenek az átéléshez. A társasjáték téri rendje a benne mozgó szereplők „sorsát” irányítja. Csak jelzéseket látunk, képzeletünk mégis eleven térképzetet hoz létre. Ennek oka az olvasható jelzésekből, konvenciókból kibomló élmény hitelességérzete.

A gyermeki képzelet gazdag tárházát mutatja világképjellegű, képzelt tereket hitelesítő játékoknak. (Ugróiskolák, homokba karcolt vonalak – mint utak, határok, térlerekesztések.) Ezek mozgással átélhetőek. A társasjáték felületén a bábú mozgása biztosít némi átélhetőséget. A számítógépes játékok egy része is ilyen jelzesszerű útvonalakon működő, fiktív terű kaland.

Az érdeklődés – az előre vetülő játéksituáció miatt – szinte önmagától adott. A tervezésben a képzetek elsőrendű szerepet kapnak, mert gyakran egymástól igen távoli térképzetek komponálódnak egybe. A társasjáték egyrészt lehet egyéni elképzelés szerinti kötetlen útvonal, vagy egy várostérkép, egy sziget (stb.) meghatározott téri rendszerébe ültetett játékos feladatok lineáris sora. A társasjátékban tehát egy időrend uralkodik, amit az út testesít meg. Leginkább olyan formában találkozhatunk vele, amelyben a meghatározott útvonal vagy illusztratíván részletező, vagy képi kiegészítésekkel jelzesszerűvé egyszerűsített. Másik – képileg látványosabb – formája a nagyobb összefüggő térbe (fölnézeti tájba) helyezett útvonalak rendszere.

Társasjátékkal foglalkozhatunk önálló témaként egy-két tanítási óra keretében. Változatokat megfigyelve elemezhetjük a szabályokat és az azokat tükröző képiségek kapcsolatait. Megfigyelhetünk vizuális nyelvi jellemzőket, grafikai megjelenéseket, stílusokat. Hamar felismerjük, hogy a változatok száma óriási, viszont a gyerekek a maguk változatát meglévő vizuális képességeik függvényében fogják megvalósítani. Az egyéni vagy csoportos ötletekből kibomló képiség érdeklődésről, a konvenciók és nyelvi eszközök

ismeretéről tájékoztatja a szemlélőt, ezért témánkat mintegy felmérő célzatúnak is tekinthetjük. Valószínű, hogy a minőségek nagy szóródása lesz a jellemző, és az óra végi értékelésben a működőképesség mellett (játszható-e a társasjáték?) az eltérő változatok képiségeire, technikai kivitelezéseire kell kitérnünk.

(243–243) Képünk 4. osztályos gyerekek munkája. Azt alaptéma önállóan meghatározott útvonal, beszédes, de egyszerű képi utasításokkal. Ez a rendszer alig igényel szöveges kiegészítést, és a használt eszköz (filctoll) is segítette az egységes figyelemfelhívó megjelenést. Az egyértelműbb felismeréseket lassíthatják a túlzottan részletező vagy nem jellemző megoldások. Tehát a találó egyszerűsítés, az elhagyások nem hogy csorbítanak, hanem segítik és dinamizálják a jelentést. A dinamizmus pedig a játék jellemzője, hiszen minden bábú elszántan igyekszik a cél felé. A kép jól kiválasztott szinkontrasztokra épül, és ahol ez nem érvényesül, ott a jelentés is háttérértékűvé válik. A vörös négyzetek jól választott konvenciójával erőteljes a veszélyre felhívó jelentés. Sárgával jól kiemelt a barlanglabirintus, és helyzeténél fogva (középen) a szörny. A nyilak irányítanak, és a hegyes, dárdszerű formák veszélyérzetet keltenek. Ötletes, – és találoan egyszerűsített – a futószalag, világos a funkciója: a játékost egyik sávból a másikba lendíti.

A gyermekmunka elemzése két okból is tanulságos. Egyrészt rávilágít azokra a szempontokra amelyek szerint egy társasjáték változat szemléltetésként bemutatható, másrészt feltárja a vizuális törvények sorát, amelyek révén a játék játszhatóvá válik. Ezek összegezve:

- az útvonal praktikus nézete,
- a formák jelentésének megfelelő egyszerűsítettsége,
- a színek konvencionális jelentése,
- a különbségérzékeltetések (kontrasztok) figyelemfelhívó, dinamikus jellege,
- a választott eszköz, technika mint a jelentés erősítője.

A társasjáték izgalmas fantáziaképek együttese, de összetett képességű direkt közlés is. A kalandos téma olvashatósága, – vagyis az, hogy a játékosok értsék a feladatot (közérthetőség), – a jelentések egységes nyelven történő megszólalásával, sorbaállításával valósul meg. Ez szöveges utasításokkal olyan mértékben egészül csak ki, amilyen mértékben az ikonográfia képtelen elbeszélni önmagát. Játékos témánkban a környezet gyakori és fontos direkt közlésformái és direkt módon közlő ábrázolási konvenciói működnek egyszerre egy játékrendszert kiépítve (térkép, útvonal, piktogramok, jelek, szimbólumok). A részletek egységbe komponálódnak, a redukció módja, technikája és anyaga is egységes hangot kíván. Ebben az egységes formai megjelenésben – felnőttes fogalommal a „design”-ban – rejlik a kép hatása, amelynek célja végül is egyértelműen a figyelemfelkeltés, és a figyelem ébrentartása.

Az alkotó számára is fontos, hogy az elkészült játék hatása környezete és önmaga megelégedését váltsa ki. A társasjáték készítést – tehát már e hatást kiváltó, meggyőző megjelenés miatt is – érdemes jól felépített *feladat előzményekkel* programozva előkészíteni. Már ismert, bemutatott témáink tapasztalatszerző lépései is előzményként szerepelhetnek.

Társasjáték terve lehet:

- Papírlabirintus modelljéből induló fölülnézeti rajz. Csapdái, állomásai a legenda eseményeit tükrözhetik. Papírfigurái, képi kiegészítései a történet szereplőinek egyszerűsített karakterei lehetnek.
- Emlékezet és képzetek alapján készült várostérképünk ugyancsak társasjátékalap. Az útvonal állomásai, kísérő képei épületek jellemző nézetei lehetnek. Piktogramjaink célozhatják a városi közlekedés szabályait.
- Domborzati, szín- és formajelentésekből indulhat ki a sziget társasjáték, összekapcsolódhat a hajózás és kincskeresés képi jelvilágával.
- Állatfigurás tanulmányok, és állatkert tervrajza, állatfigurás jelzőtáblákkal adhat ötletet állatkerti társasjáték tervezéséhez.

Kultúrtörténeti, vagy mesei szituációk feldolgozását is összefoghatja egy társasjáték téma. Ötleink feladatsor jellegűek, tehát például a labirintus modellje, rajza, a szereplők karaktereinek kifejezése és a történet tárgyainak, jeleinek alkotása után egyszerűsíthetők és transzportálhatók a társasjáték kompozíciójába.

A komponális egység feltétele a következetes anyaghasználat, amely tükrözi és erősíti a közlés célját. A rendszer belső jelentései (út, csapdák, feladatok) hangsúlyeltolódásokkal, különbségérzékeltetésekkel, vagyis kontrasztokkal valósulnak meg. Érdemes olyan *eszközt, technikát* keresnünk, amelynek karaktere kontrasztlehetőségeket és az egyszerűsítésre inspiráló anyagkezelést kínál. A vastag és vékony filctoll élénk, határozott színeivel és a színespapír folthatásával segíti az egységes képi megjelenést. A kivágott színespapír formák az elemek helyzetének kereső variálását is lehetővé teszik a rögzítés előtt. A két eszköz természetesen együttesen is használható.

Meg kell említenünk még, hogy a meglehetősen tagolt képiségből összeálló végső kompozíció – a játék maga – azért komoly átgondolást igényel. Ennek eszköze lehet a *vázlat*, amely az útvonal gerincét és az állomások helyzetét egyenlőre tájékozódó-tájékoztató jelleggel rögzíti. A terv módszertanilag különösen indokolt, ha csoportmunkáról van szó, mert a terv az alkotók számára egyértelműsíti a megvalósítandó lényegi karakterét.

A társasjáték téma téri modell formájában is megvalósulhat, melyben a térszerkezeti elemek és az azokat kiegészítő formai, színbeli jelzések lesznek jelentéstartalmúak.

A már bemutatott, konstruált modellek (kavicsvár, agyagvár) játékra, fantázia események tényleges történések konstruálására is készítenek minket. Képzeletünk lakókkal, titkos helyekkel, csapdákkal, kalandokkal népesíti be az apró tereket. Némi kiegészítéssel már egy labirintus modell is játékalappá alakulhat, mint ahogy az irányítás nélkül készület homokvárak, pálcikaerődök is apró figuráknak adnak otthont a kert sarkában. Spontán játékkal végződik minden térbeli modellépítés is. A gyerekek a modell elkészültével rögvest vadogni, gyúrni kezdik váraik térbeli szereplőit.

A társasjáték síkkonvencióit most zömében térbeli megoldásokkal kell helyettesítenünk. Alapvető építészeti szerkezetek jelennek meg akadálypályaként.

A térbeli társasjáték emberléptékű társa a játszótér és a televíziós gyermek sportversenyekből ismert, ötletes akadálypályák. A csúszdák, hidak, alagutak apró modelljei lesznek a sziget társasjáték nehezítő állomásai.

A kompozíció kialakítását a sziget formájának meghatározása és az útvonal rögzítése segíti. Az útvonal fűzi fel a játék feladatrészeit, a térbeli és síkbeli jelzéseket. A konstrukció csoportmunkában készül, tehát tervezésre, megbeszélésre itt is szükség van. A szigetforma kialakítása már jó kiindulási alap az útvonal, és a téri elemek rendjéhez. A térszerkezeti részletek formalehetőségeit azonban *a felhasznált anyag* nagyban befolyásolja. Téri akadályképzeteinket ugyanis – elhagyásokkal, kiemelésekkel – a modell anyagába kell transzponálnunk. A pedagógusnak ezért itt nagyon kell ügyelnie az anyagok megválasztására. *A közlést segítik a képi rend és a konvenciók nyelvezete, s az egyszerűsített szerkezeti megoldások, a felsorolásból azonban kihagyhatatlan az anyagok nyelvezete.*

(244a–b) Képeinken két eltérő formájú alapra épített konstrukciót láthatunk. A hullámpapírok finom bordázata és színe adja a kompozíció alaphangját a hozzá tudatosan választott anyagokkal (hurkapálcika, fagyöngy). A hullámpapír – mint térbeli vizuális nyelv lehetősége – anyagvizsgálati előzményeket kíván. (Ez ugyanazt jelenti, mint a síkon történő feladatok esetében, az eszköz nyomhagyó lehetőségeinek kipróbálása.) Megvizsgáltuk a felületet, a hajlíthatóságot, s a formaalakítás

(nyírás, karcolás) lehetőségeit. A hullámpapír sima és bordázott, fehér és barna változatait használhatjuk. Ezek a lehetőségek határozzák meg a variációkat. Tisztázni kell a rögzítés (ragasztás, tűzés) módjait is. Ezek az apró technikai részletek a tanító által is átgondolást, kipróbálást igényelnek, mert a legjobb kompozíciós elképzelés is könnyen elbukhat a kivitelezés bizonytalanságain.

A tárgyalt modellhelyzetek – amelyek önmagukban is direkt közlések – a tér átélésére és a praktikus konvenció használatra inspiráltak. Bennük az emlékképek és képzetek közérthető, célszerű konvenciókkal egyszerűsített képisége játszott szerepet. Tükrözik egyben a megelőző évek során visszatérő térképfeladatok változatainak, s más ábrázolási és direkt közlésű témák megoldásainak tapasztalatait.

Tárgytervek, magyarázó, elemző ábrázolások

Leonardo harcokcsija vagy emberkaszálo harci szekere saját korában sosem készült el. De a rajzi közlés átláthatósága, a konvenciók tisztasága a tervet hitelesítik: elkészülhetett volna (245). A gondolat, az ötlet nem vált a mulandóság áldozatává. Életre kelhet, ha olvasója – mint az információ dekódolója – képes vizuális ismereteit latba vetve rekonstruálni a látványt. A XX. században bizonyítékul, tudományos kíváncsisággal el is készítették Leonardo találmányait. A leonardói terv a környezet aktuális szükségleteire válaszol. A feltaláló problémaérzékenysége itt a fejedelem háborús sikereit szolgálná. A közlés egyik sajátossága a *szenvtelen előadásmód*. Bármennyire is elborzaszt a gép által levágott karok, lábak látványa, ez csak szemléletesebbé teszi a funkciót. Meggyőz a működés eredményességéről. A meggyőzés (hitelességérzet keltése) végső soron az alkotó célja. Ha ez sikerül, a terv beépül a társadalmi vizuális információhálóba.

(9,9, 246) Korunk információs rendszere, a médiák gerjesztették a *Hullámhal* című gyermekmunka, fantáziaterv létrejöttét. Tervezz járművet az akcióhősnek! A terv egy vélt, játékos, fantázia indító szükségletnek próbál megfelelni. Motiválója a vizuális élmény, élmények sora: a rajzfilm eseményessége és járművek, gépek emlékképei. A rajzot figyelve könnyen összegezhjük azokat a meglévő emlékképeket, ismereteket, amelyeknek különös ötvözetéből született meg a *Hullámhal*. A halformájú tengeralattjáró propeller, békaláb, harapófógó motívumokkal egészült ki. A kép nem nélküli a magyarázó rajzoknál általános szöveges kiegészítést sem. Az alul megjelenő ellesett embléma (a főhős személye) egyértelműsíti a terv hovatartozását.

A közlés információértékét növeli, hogy a használt konvenciók köre ismert. Ezt a gyermek ösztönösen is megérzi. Ha ábrázolásával elégedetlen, környezetében mintákat keres. A talált mintákat, képi törvényeket megkapó módon, gyakran önállóan is képes ötleteibe átültetni. (Ez az oka a gyermekrajzok konvencióktól eklektikus jellegének.)

A működéseket, felépítéseket – természetesen piaci céllal – magyarázó tetszetős alkalmazott grafika egyik tipikus képisége környezetünknek. A gyerekek (különösen a fiúk) mohó érdeklődéssel vetik magukat az autókat, repülőket, harci gépeket elemző rajzok után. (A felnőttek is kedvtelve nézegetik az új, elérhetetlen autótípust, vagy az aktuális eseményeket tálaló újságcikkek mellékleteinek borzongató NATO gépeit.) Az irányultságnak ez a formája tíz éves kor tájékán bontakozik ki, és a realitások felé fordulást – de azt kalandban megélni vágyó fordulást – jelent.

A *Hullámhal* az alkotó problémaérzékenységéről is tájékoztat. Mennyire tud a kihívásra alkotó módon, kevésbé sematikusán válaszolni, vagyis hajlandó-e az ügy érdekében konvenciótudását mozgósítani, illetve újabbakat tanulni vagy képnyelvi ismereteit gazdagítani. Ha a tárgy nem csupán a fantázia síkján mozog, a problémaérzékenység az anyag megformálásában is láthatóvá válik. (Ekkor vázlatok, tervek előzik meg az anyagalakításban felmerülő lehetőségeket és nehézségeket.) Leonardo rajzai

gyerekszemmel is tanulságosak, bennük a problémaérzékenység, a kihívásokra adott kreatív válaszadás példája sűrűsödik.

Látunk kell, hogy nem csupán ábrázolási, nyelvi konvenciók megismertetéséről és alkalmazásaiknak megtanulásáról van szó, hanem olyan szemlélet, magatartás kialakításáról is, amelyet problémakeresés, elemző hozzáállás, átalakítás, alkotó alakítás jellemez.

Fantáziatervek

A képzetekre épülő tárgytervek – melyek már elgondolásuk pillanatában félreteszik a megvalósulás lehetőségének gondolatát – látszólag óriási szabadsággal, megkötések nélkül készülnek. A valóságtól való teljes elrugaszkodás azonban azért sem lehet hasznos, mert alapvető alkotói célként itt is hitelesség érzetet akarunk kelteni az adott életkornak megfelelő tárgyi ismeretek vizuális applikációjával.

(247) Képzünk az űrjármű tehát valós, ismert, sőt funkcionálisan indokolt részekből áll (sugárfűvóka, radar, vezetőülés). A jellemző nézetből történt ábrázoláson megjelenik az áttetszőség vagy metszet is (utastér). A részletek funkcionálisan megfelelő helyekre kerültek (rugók, sugárhajtás, stb.), ezért a kompozíció egységes, és első pillantásra hitelességérzetet kelt. Az írásos kiegészítés a magyarázó, tájékoztató jelleg természetes része. Szövegfoltnak és képnek egyaránt elegendő helye van, együttesen alkotják a kompozíciót.

A tervrajzot alkotó vonal – mint vizuális nyelvi elem – meglehetősen tömör, az egyszerű formakifejezés lehetőségeit használja. A zömében körvonalas karakterek egységes megjelenést kölcsönöznek a rajznak, amely a beleéléstől gyakran olyan szuggesztív, hogy a tárgy jelölésszinten szinte megvalósul (asztalok). A holdjármű meggyőző, átgondolt munka benyomását kelti, ennek oka az egyszerű nyelvi készlet határozott használata. Az előbbi gyermekrajz elemzéséből körvonalazódik egy lehetséges tanóra logikai felépítése is.

A verbális közelítés és elemzés egy funkcióképzetekre épülő, belső kép kialakítását célozza. Problémafelvető, problémamegoldásra inspiráló helyzetet teremt. A szükséglet és szituációs háttere meglehetősen aktuális és érdekfeszítő. Az űrkutatás bolygókra szálló robotjait hamarosan embereket szállító űrjárművek fogják követni. A gépeknek rendkívüli körülmények között kell működniük (egyenetlen terep, súlytalanság, technikai kommunikáció, meteorok).

A témához kapcsolódó képi illusztrációknak a géprajzoknál gyakori ábrázolási konvenciókat kell *szemléltetniük*, ezért elemi feltételként a kép olvashatóságát tartjuk szem előtt.

(248) A tengeralattjárók jó példái a metszeti ábrázolásnak, mint praktikus megoldásnak. Funkcionáló részletekre ismerhetünk rá (propeller, kormánylapát, fogaskerekek, periszkóp). Ezek elbeszélnek a teljes szerkezet működési lényegét. Leolvasható az egyes részek kapcsolódása és helye az egész formában, valamint a vonalhasználat, a forma karakterének és felületének ábrázolásában.

Természetesen nagyon célszerű egy témán belül több változatot mutatni. A különböző tengeralattjáró formák aktuális témánk sokféle megoldási lehetőségét sugallják. Nem blokkolják a képzeteket, hanem a változatokból kreatív irányba történő továbbépítésre mozgósítanak. De az ismeretszerzés szélesebbé válhat, ha a gépváltozatokat egymás mellé

téve (tengeralattjáró, hajó, léghajó) azok formai összevetésével élünk, középpontba helyezve természetesen az ábrázolt szerkezeti részletek és funkciók *elemzését*.

A képalkotás menetére ajánljuk:

- átgondolandó a forma elhelyezése a papíron,
- a szövegrész és a rajz helye, viszonyai,
- a vonalhasználatra vonatkozó néhány technikai lehetőség megbeszélése
- esetleges technikai megoldások bemutatása (akár munka közben is, akár esetenként is).

(249a–c) Képeink 4. osztályos munkák. Megfigyelhető az egy témán belüli sokféleség.

Értékelésünkben is törekedjünk az ötletesség kiemelésére, de a kollektív olvashatóság tükrében. A legkreatívabb ötlet is erejét veszíti, ha a segítő ábrázolási módok köre szegényes, ha egyetlen sémába gyömöszöltük a megoldási lehetőségeket. Témánknak az óra elején hozott közös élménye munkáink közös nézegetésével újra visszatér. A gyerekek izgatottan fogják nézegetni egymás rajzait, és kritikus szemmel fejtegetik értelmezhetőségüket. Ha a tervezés során felszínre tört érdeklődés továbbra is éber marad, más témák közlési szándékai is megjelenhetnek. Történeteket találunk ki gépezetünkhöz, és azt illusztráció vagy képregény formában megvalósíthatjuk. Modelleket készíthetünk. Megfesthetjük a szerkezethez illő környezetet.

Technikai kultúrtörténetünk számtalan izgalmas terepet kínál a fantáziatervek tükrében történő megismeréshez. Miközben fantáziánk változatos ötleteket produkál, ez valójában csak a realitást boncolgató megfigyelések táptalajáról történhet. A feladatoknak ez a formája a tantárgyak közti sokszor emlegetett kapcsolatokat – *a koncentrációt* – is erőltetés nélkül oldhatja meg.

Itt kell szólnunk néhány szót *a gyermeki önállósághoz való pedagógiai viszonyunkról* is. Irányító szerepünk ugyanis döntően a problémafelvetés, a szemléltetés, a változatokkal történő inspiráció idejére szól. Az önálló kutatómunka a gyermek témairányultságával indul be, és nem kötődik feltétlenül csak a tanítási óra idejéhez. Képgyűjtés, irodalmi anyagok keresése, vázlatok készítése, vagy belső készítésre az órai munka folytatása, mindezek előkészíthetők, és követhetők is a feladatot. Célunkat akkor érjük el, ha a holdjármű témáját körülvevő valóság különböző területeire futó szálak nem szakadnak meg a kép befejeztével, hanem folytatódnak, és szétágaznak a kíváncsiság, az érdeklődés és a gyereki önirányítás mentén. Az érdeklődés egyéni kezdeményezésekbe csaphat annyira, hogy ezekre érdemes odafigyelnünk, és beillesztenünk tervezett feladataink sorába. Kezdeményezések híján a folytatás lehetőségeit a tanító is sugalmazhatja. Célszerű a gyerekek szándékainak megnyilvánulásaira is figyelni. Az elfáradt, kimerült érdeklődés alapjaiban áthatja alá jóindulatú problémafelvetéseinket is.

Az alábbiakban néhány fantáziatervet mutatunk.

(250) Érdeklődést keltő a kalandos élményhátér. A *Titanic* a közelmúlt filmélménye. A rajz a valódi terv egy részlete, jó órai szemléltető anyag. Érzékletesen mutatja be az óriási fémtest tartalmát. Az egymás fölött sorakozó szintek jelentéseiben kedvünkre bogarászhatunk. Beszédese, mesélő jellegű. Jó összevetési lehetőség kínálkozik, ha sikerül egymás mellé tennünk egy belső részlet fotóját (kazánok) és a metszeti rajzon való ábrázolatát. Eltérő nézőpontokról, de felfedezhetően hasonló formajegyekről, valamint a funkciót tükröző formakarakterről beszélhetünk.

(251) A *Titanic* gyermekrajz párja a *Tengeralatti város* szintén a metszeti ábrázolás konvenciójával él. Aprólékosan részletezett építmény és gépsémák tömegét vizsgálhatjuk, csillagvizsgálóra, hidroglobuszra, reaktorokra ismerhetünk. A belső részleteket egy üvegpalackforma rejti, mint ötletadó

alapforma. A gazdag, részletező kedv az alkotó téma iránti érdeklődését mutatja, amit a belső képek (valószínűleg szemléltető bemutatásokkal kísérve) segítettek.

(252) A repülés az emberiség nagy álma, a világ teljesebb megismerésének feltétele. A korai léghajó- és repülőszervezetek tervei néha mosolygásra készítetnek. A közlekedés, a meghajtás korábban ismert lehetőségeit igyekeztek a légi viszonyok közegébe átültetni (madárerő, hajóvitorlák, kormánylapátok), meglévő funkció-sémákból építettek újakat. Itt a 4. osztályos német tanuló repülő szerkezete a csapkodó szárny- és propellermeghajtást vegyíti. A munka meggyőző erejét növelik a filctoll erőteljes vonalai és egységes foltjai. Konkrét jelöléseket találunk meghajtásra is: kerékpárszerű pedálos fogaskerék és láncrendszer.

Az ábrázolási konvenciók tárgyképzeteinket a szemléletesség különböző szintjein teszik közölhetővé és érthetővé. Gyakran meglepedhetünk a jellemző nézettel, amelyben metszetek tájékoztatnak a forma belsejéről. Egy *három nézetből* történő ábrázolásból már nem csak következtethetünk a térbeli kiterjedésre, de ebből már téri rekonstrukciók is születhetnek. Magasabb konvencióértést és használatot igényel az, ha a metszeti bemutatáson túl, a tárgy téri kiterjedéséről is szemléletesen, illúziókeltően akarunk tájékoztatni **(253)**

Ebben az esetben már nem érhetjük be csupán felidézett emlékképek erejével vagy a képi szemléltetés változatosságával. A középpontba **a magyarázó rajz** témája kerül, de a hozzá vezető út konvenciótanulást jelent (és vizuális problémák megértését). A megcélzott konvenció egységesen érvényes ilyen irányultságú belső képek képpé alakítására, ezért frontálisan tanítható, modelleken elemezhető.

(254a) A téma nehézsége nagy, mert a metszeti ábrázoláson túl tájékoztatnia kell a forma térbeli karakterétől. Az 5. osztályos lakótorony belseje direkt közlés, fantáziaalapú, egyéni változatokat mutat, de a henger térbelisége mint egyik alapvető ábrázolási probléma az ábrázolások mindegyikében jelentkezik. A probléma ábrázoláshoz való megoldására bevált ábrázolási konvenció egységesen közérthető megoldást kínál.

Ha a tanulási folyamatban felvetődik az ábrázolás praktikus módjának szükséglete, a problémát egyértelműen mutató térbeli modellek (papírvár, papírhenger) rávezethetnek a dolog megértésére. A megérteni és szemléletesen elfogadni való vizuális probléma: a kör többféle térbeli helyzetben ellipszisnek látszik, így ellipszisnek kell ábrázolni – ez a konvenció –, hogy körnek lássuk.

A magasabb konvenció tanulását a közléshez fűződő érdekek, szükségletek gerjesztik. A középkori bástyák, középkori szituációk beindítják a 9–10 éves korosztály fantáziáját már nem annyira mesei, mint inkább kultúrtörténeti megismerő szándékkal, és beindítják az ilyen éppen adódó vizuális problémák irányába is, ha ábrázolásról is szó lesz. Ismereteken alapuló képzeteit szívesen összegzi a gyermek egy tetszetős – felnőttek által használt – ábrázolási lehetőséggel, ha az számára is könnyen elsajátítható.

Itt már kevésbé elégedhetünk meg a fantázia alapon variálódó emlékképeinkkel. Lehet, hogy gazdag és érdeklődéskeltő témaillusztrációkat tudunk készíteni a konvenciókkal is (középkori vár, lakótorony **254a–b**), de a konvenció nem utánzóan sematikus, hanem értelemszerű használata modellalapú tanulást, megfigyelést is kívánhat **(255a–b)**.

Esetünkben ilyen lehet a papírhenger tanulmányrajza vagy a témába illő papírvár készítés és annak rajzi tanulmányozása. *Célunk természetesen nem az, hogy a gyermekek tökéletes ellipsziseket tudjanak kiizzadni, hanem az, hogy a látszattani törvényt, és az abból született és környezetünkben bevált ábrázolási konvenció lényegét megismerjék, ráismerjenek, és azt ha kell, ábrák szemléleti vagy gyakorlati rekonstrukciójában, elképzeléseik rajzi közléseiben használni tudják.*

Amint a modelltanulmányból kilépünk és tapasztalatainkra, emlékképeinkre építünk újra, munkákon megjelennek az értés és alkalmazás szintjei. A középkori lakótorony emlékképekre és képzetekre épülő rajzának előzményei:

- Megelőző órai tanulmány papírhengerről (kör ábrázolási konvencióinak tanulmányozása).
- A konkrét téma, a lakótorony szemléltetése képek és elemző beszélgetés útján. Lakótorony metszeti elemző ábrázolása emlékezet és elképzelések alapján.

A forma karaktere egységesen érvényes minden egyéni képzetre, s ezekből minden egyéni elképzelésre. A fantázia, az elképzelés elsősorban a toronybelső rendszerére irányul.

(256a) A korábbi tapasztalatokból merített ismeretek különböző szinten jelennek meg, a torony oldalából is mutat részletet, a belső szintek elhelyezkedése félreérthető (a torony falához tapadtak). Viszont nagy gondot fordított a belső részletek elmesélésére.

(256b) Nagy, szemléletes felületet mutat a torony tetejéből, de így kevesebb lehetőség maradt a belső szintek részletezésére. A válaszfalak iránya a szerkezet értéséről tanúskodik.

(256c) Hitelességérzetet kelt, az értés és a grafikai nyelven történő előadás határozottsága érződik benne (bizonytalanságot csak a lépcsők síkjellege mutat). Precíz, realitásokra törő fiú munkája, gyakran és szívesen tervez, rajzol gépeket otthon is.

Fantázia-tervek esetében a pedagógusnak kell átgondolnia, hogy a gyermek a választható konvenciók köréből – életkorának megfelelően, megelőző ismereteinek birtokában – melyeket tudja felhasználni a téma közléséhez. Az ilyen kreatív tervezéseket egyébként tárgyakon, modelleken történő közbeiktatott alkalmi elemzések segíthetik; még egyes gyermekeknél a korrektúra segítő helyzetekben is. A mesterséges tárgyak jól megfigyelhető karaktere (mivel önmaguk is tervezés eredményei) tiszta forma-, szerkezet- és funkciókapcsolatai mind a rajzi és verbális elemzés témái lehetnek.

Tárgyelemzésekől magyarázó rajz

Tárgyelemző rajzokkal a primer közléseket tárgyaló fejezetben már találkoztunk. Itt azért térünk vissza a témára, mert

- az ilyen *elemző-értelmező* ábrázolások leválván alkotójukról, – akinek ezek primer közlései voltak, – átminősülnek *értelmező-magyarázó* rajzokká, azaz direkt közlésekké;
- továbbá azt a *nyelvezetet*, amelyen e direkt közlések megszólalnak, szemléletesen az ábrázolás célja és témája kontrolljának kitéve lehet valójában úgy megtanulni, hogy a gyerek azontúl tudja, az alkalmazott eszközökből mi, mire jó.

A megfigyelés utáni tárgyelemzéseket 3–4. osztálytól programozhatjuk. A korábbi évek inkább fantázia alapú, kifejező feladatok területei, ebben kezdjük fejleszteni a vizuális nyelvi képességeket.

Képeink 3. és 4. osztályos tárgyelemző témákat szemléltetnek. Egy használati tárgy kiválasztásánál a róla készítendő tanulmányban majd szemléletesen megjelenő ábrázolási mód (konvenciók, nyelvi lehetőségek) lehet a szempont.

Olló működése

(257) Az olló (3. osztály) szinte síkformának tekinthető. Az ábrázolás nézőpontja egyértelmű. A megfigyelést elemző kérdésekkel irányíthatjuk (modell elemzés), tisztázzuk a forma karakterét, tagoltságát (részeit) érintő kérdéseket. A részek és kapcsolódásaik a funkciókra utalnak. Mivel későbbi rajzos elemzésünk is a funkció érzékeltetését tűzi ki

célnak, a formára vonatkozó megállapításaink is funkciókhoz kapcsolódnak. A forma működése itt két rész elmozdulásaként valósul meg. A rajzi tanulmányt is az elmozdulás, működés érzékeltetése irányítja. A vázolás kompozíciós szempontja két fázis egymásra helyezése. A megkülönböztetés a vonal vizuális nyelvi változataival (fekete, színes, vastag, vékony, folyamatos, szaggatott) történik.

Kisautó nézetei

(258) A kisautó – mint személyes játék – inspirálhat az ábrázolásra. A hasábszerű, tisztán tagolt forma nézeteinek karaktere könnyen megfigyelhető. A tárgy ürügyén a mérettartó vetületi ábrázolás konvenciója ismerhető meg. Egyszerű modellértékű analóg példaként a hasáb nézeteit vizsgálhatjuk, valamint gépek, háztartási eszközök, járművek környezetünkben használt magyarázó rajzait elemezhetjük. Így a mi munkánk is „helyére kerül” a köznapok képi információi között.

A forma- és a vetületi ismereteket fantáziaötletekben hasznosíthatjuk.

Kisautót tervezünk eredeti méretben. Előtte tanulmányozhatunk formaváltozatokat, gyűjtött képekről. A rajz alapján, a tervezett tárgy téri megalkotását is megpróbálhatjuk részletigény nélkül (agyag, gipszfaragás).

Golyóstoll működése, részei

(259) A tárgy mindennapos, saját eszközünk, „ismerjük”. Szerkezete, felépítése magyarázható szétszedhetőséggel, a részek egymás mellé helyezésével (a nyilak és a számozás az összeszerelés sorrendjét jelölhetik). Az áttetszőség segít a működési elv bemutatásában. A rajzoló sem lát ilyenkor a tárgy belsejébe, tehát alapos verbális rekonstrukció szükséges a lezajló folyamatok vizualizálása előtt. Egy közös szóbeli elemzés után – a részformák ismeretében – a működésről alkotott belső képek tisztulnak le. A működést a képen a formák apró helyzetváltozásai és figyelemfelhívó nyilak értelmezik.

Kávéfőző felépítése, részei

Mintha a golyóstoll téma magasabb szinten visszatérő ábrázolási problémáját látnánk. Ami logikusnak is tűnik, ha azt vesszük figyelembe, hogy egy bonyolultabb rendszerű tárgyat látunk meggyőzőbb konvenciókkal ábrázolva, árnyaltabb nyelven. Mivel hengeres formáról van szó, itt is megjelenik a kör térbeli helyzetének problémája. (A már előzőekben említett papírhenger, papírvár korábbi, rajzi tapasztalatai itt most felemlíthetők.) A képeken megfigyelhető az azonos témában egyéneknél is eltérő ábrázolási módszerek választása. Ez természetesen tanítói inspiráció, modellelemzés függvénye is.

Még az olyannyira objektív tárgy esetében, is mint a kávéfőző, tapasztalható egy-egy konvenció felé való egyéni (gyakorlottság szerinti) eltolódás:

(260a) Tisztázza a részek formakarakterét (jellemző nézetekből) és jelöli összetartozásukat. Több egyszerűsített, sémaszerű formát használ, egyes megoldások – mint a szűrőnél – jelzésszerűek. Zömében a jellemző nézetet használja, mint a bemutatás biztos módját, de a tölcser esetében érzékeli a más konvencióhasználat szükségességét (itt jelenik meg a kör térbeli képe). Kompozíciója célszerűen rendezett, logikus kiemeléssel él, amikor a tárgyformát középre helyezi, és részletformákkal veszi körül. A nyilak egy nem teljesen pontos helyzet-meghatározásban segítenek.

(260b) A részek plaszticitását is megmutatja a forgástest ábrázolási konvenciójával. Az összetartozásra a tárgyrészek sorrendisége utal. Mindkét ábrázolásmód közérthető 4. osztályos munka a megfigyelés, a konvencióhasználat, a rajzi gyakorlottság különböző szintjein. Praktikus logikai sorrendben (az összeillesztés sorrendjében) mutatja be a tárgyrészeket. Így a tárgy teljességének megmutatása nélkül is érzékeljük annak egészét. A henger (forgástestek) ábrázolásának konvencióját gyakorlottan alkalmazza.

(260c) Szemléletes színfoltokra bontással él a kép alkotója. A felépítést metszeti ábrázolás segítségével mutatja be, szöveges kiegészítéssel.

(260d) Utolsó rajzunk a témában egyaránt tájékoztat a részekről és a működésről. A forma térbeliségét szinte rutinosan összeépített ellipszisekkel érzékelteti. A nyilakkal kifejezett működés szemléletes, jól követhető, az elemzés átéltségének bizonyítéka.

A rajzokat mi már úgy szemléltük, mint magyarázó rajzokat. Mint látható, a kávéfőző szerkezetiségét, felépítését igen változatos konvenció használattal lehet magyarázni. A más tanulmányokból, elemzésekből nyert konvenció lehetőségek és az órai szemléltetés irányultságai segíthetik a létrejövő közlés olvashatóságát. A téma ürügyén tendencia lehet éppen egyik vagy másik konvenció alkalmazási készségének a fejlesztése, de a kör-ellipszis problematika mélyebb kibontása inkább a felső tagozatos korosztályok feladata legyen. *Célunk itt inkább a módok, változatok bemutatása, és elsajátítása, amelyek az értelmezést, olvashatóságot különböző mélységekig segítik.* Tehát a tárgy egészének és részeinek elemzése mellett még más tárgyrajzokon is mutatnunk kell azokat a képi lehetőségeket, amelyek környezetünkben lépten-nyomon, például a használati utasításokban fellelhetők. Ott rámutathatunk melyik a jellemző nézet, megfigyelhetjük a metszeteket, a részekre bontást és egyéb vizuális nyelvi változatokat. A készülő munkákban azután a tárgymegfigyelés, a bemutatott képek és a korábbi témák tapasztalatai (golyóstoll rajza, papírvár stb.) transzponálódnak.

Az értékelés az eltérő változatok olvashatóságaira irányul. Örömmel fedezik fel, és olvassák egymás munkáinak eltérő módjait, jeleit, nyelvi anyagát. A megoldási változatok pozitív értékeire a tanító és gyerekek közösen mutathatnak rá, s ezek közösségi, kommunikatív értékévé válva épülnek be egyenként a gyermekek belső képi tapasztalatai, emlékei közé. Esetünkben tehát ugyanazon téma objektív közlésértéke egyéni variációkkal valósult meg, egymás számára nyújtva új képi tanulságokat.

Tárgytervek és tárgyelemzések közérthetőségében működő jellemző ábrázolási és nyelvi konvenciók:

- főnézet → a legjellemzőbb nézetből történő ábrázolás,
- vetületek → elől-, oldal- és felülnézet ábrázolása,
- átlátszóság → a plaszticitás, a felépítés és a belső szerkezet együttes ábrázolása,
- metszet → síkkal elmetszett téri forma és/vagy belső szerkezet megmutatása,
- sorolás → részek egymás mellé helyezése az összetartozás jelkonvencióival,
- mozgásábrázolás → a működés érzékeltetése fázisos elmozdulásokkal,
- értelmezés → a működés magyarázata jelkonvenciókkal,
- artikuláció → a pont-, vonal-, folt-, textúra- és színváltozatoknak a közlés egyértelműségét segítő konvenciói,
- szemiotika → kiegészítő szimbólumok, betűjelek, számjelek,
- szöveges kiegészítések.

Tárgytervek a megvalósítás igényével

A megvalósítás igényével készülő tervnek egzakt, objektív céljai vannak: a megvalósítás előtt a megvalósítandó konkrétságában az anyag-forma-funkció kapcsolatát át kell gondolni, a tervrajz ennek rögzítése lesz. Tervezés és megvalósítás kapcsolatában két közlésforma – a direkt és az indirekt közlések – kölcsönös feltételezettségét kell látnunk. Az egyik közlésforma arra való, hogy általa a megrendelő, a kivitelező – avagy a tanítónéni – felé tárgyszerűen rögzítsük elgondolásunkat. Az indirekt közlések kifejezései csak akkor szólalnak meg, ha a megvalósult forma már direktben is beszél, ha formájával vagy működésével elmondja rendeltetését is. A tervforma tehát csak tendenciájában,

tárgyformaként lesz szubjektív közlés, tervrajz állapotában a tárgy még – a szöveges kivitelezési utasításokig bezárólag – objektív közlés.

A kivitelezés előtti tárgytervezés viszonylag ritka feladat iskoláinkban. Ennek oka egyrészt az, hogy még mindig szívesebben közvetítjük a kivitelezés lépéseit algoritmusokban a gyerekek felé, mert a tárgy formáját egységesnek gondoljuk el. Az is igaz, hogy alsó tagozatban, az anyagok tulajdonságaival való ismerkedés idején olyan egyszerű tárgykészítések vannak napirenden, amelyek kevésbé sugallják a rajzos átgondolás szükségességét. Ugyanis inkább az átgondolás kiterjedtsége, a belső képekkel végzett gondolati műveletek, összetettsége szokta indokolni a terv vizualizálását, visszanezhető rajzi lejegyzését. A tervezés során a papírra kerülő változatokat valóságként kezdjük szemlélni, elemzés alá vetjük, megvalósíthatóságán tépelődünk.

A gyermeki terv a pedagógus számára még visszajelzésnek is jó a funkcióértésről, anyagtulajdonságok ismeretéről és nem utolsósorban a tervhez szükséges vizuális konvenciók ismeretéről.

A madárfigurás agyagedény (3. osztály) összetett problémarendszere már indokoltá teszi, sőt szükségszerűsíti a rajzos terv készítését. A madárformák (karakterek) funkciónak megfelelő átírása komoly absztrakciós gondolati folyamat eredménye. Madár emlékképeinket képek nézegetésével erősíthetjük. Az eltérő formák más-más funkciólehetőséget sugallnak. Átírásukra kultúrtörténeti példákat is találunk. A funkciószerep indokolhatja egyes részletek kiemelését, az edényformába történő átírásokat; más részletek eltűnnek, vagy díszítménnyé redukálódnak.

(261) Mellékelt terveink két tanuló terveit mutatják. A választott madárformák alatt a megcélzott edényfunkciók láthatók. A terv különös értelmét az oktatásban akkor kapja meg, amikor elemző megbeszélés tárgyát képezheti. A tervek egyenkénti áttekintése mindenki számára tanulságos, mert a tervezéses elgondolás számtalan árnyalt változatát figyelhetjük meg és vethetjük össze a megvalósíthatóság feltételeivel.

Képeinken megfigyelhető a nagy test tárolórészként való hasznosítása. A vastag libanyak pedig jó fogás lehetőség. Ugyanakkor problémás a funkciótól független verébfej illesztése, vagy a szárnyak kivitelezése. A tyúk hatalmas teste ideális tárolóedény, de a fej illesztése a rajzban átgondolatlanságról árulkodik. A leendő funkció és az agyagban való kivitelezés lehetőségeit figyelve elemezhetjük az alsó táblát. Az elemzés segít a választásban, vagy a választott variáció korrigálásában. A kivitelezésben a tárgykészítés menete és az agyaggal történő manipuláció a rajzolt elképzelést jelentősen módosíthatja is.

A tárgyterv készítése előzetes ismereteket igényel tárgyszerkezetről, funkcióról, anyagok tulajdonságairól. (A figurális agyagedény is az egyszerűbb megelőző tapasztalatokra épül.)

Tervet készíthetünk például bábozáshoz. Ebben

- a bábok részekből való összeillesztése és a rögzítési módok,
- az öltözékek,
- a tárgyi kiegészítők,
- és a háttér, a díszletelemek kívánnak előzetes elképzelést.

Ezután direkt közléseinket, a terv kifejezést megvalósító kivitelezése követi.

Megelőző tervezést iktathatunk be például

- modellkészítésekhez (papírvár),
- játékokhoz (vitorlás hajó terve, dobozautó),
- jelmezekhez (papírsisak),
- térépítésekhez (kuckó, sátor adott anyagokból, dobozlabirintus).

Tanulságos, és újabb elemzési lehetőséget nyújt a tárgy és tervének egymás mellé helyezése az értékelés során, (de tartósabban kiállításban is). Visszaidézhetjük a tervezési elképzeléseket, a következetes megvalósítást, illetve a tanulságokért érdemes számba vennünk a változtatásokat – a tervhez vagy csak egyes mozzanataihoz viszonyítva, – amelyeknek az anyagalakítás folyamatában kellett bekövetkezniük. Mi az, amit számításba vettünk, és mi az, amire nem gondoltunk előre?

A mozgás és változás vizuális közlésének módjai

Az időben zajló mozgások, változások közvetlen megfigyelése objektív akadályokba ütköző feladat. A fotó és film megjelenése előtt a gyors mozgásokhoz kapcsolódó elemzések – kényszerűségből emlékképekre épülve – téves ismeretekhez is vezettek (ló futása). Vagy a gyorsan pergő elmozdulás megfigyelhetősége, vagy a hosszú változások visszapergetése okoz gondot. Persze mindig voltak a művészetben olyan konvenciólehetőségek az ábrázolásra, amelyek lehetővé tették a mozgássor jellemző mozzanatainak megragadását.⁴ Ezek a konvenciók elsősorban a történetmesélésben kaptak szerepet.

Bár a film – úgy tűnik – megoldotta a mozgás jól olvasható rögzítését (lassítás, gyorsítás), a *konvencionális rajzi módszerek* életben maradtak, sőt, a filmi animációra hatással is vannak, mert a mozgássor kimerevített (szelektív és reduktív) célirányos képiségei változatlanul igen szemléletesek tudnak lenni. A visszahatás jeleként ráadásul jól építenek a film adta megismerési lehetőségre, de annak gyakran zavaró naturalizmusát a választott célnak megfelelően szűrik, transzponálják. Jellemző, hogy a filmi előkészületek is gyakran rajzos képkockázással történnek a lényeg, a kompozíció kiemelésével (storyboard), egyértelműsítésével. Leonardo lelkesedett volna a film mozgásrögzítő képességéért, de a madár röptetését, elemző rajzait akkor is elkészítette volna, mert vonalakat, alkotó formát keresgélő mozdulatai közben – meditálva – tisztulhatott volna le benne egy repülő szerkezet képe. Vagyis az ábrázolás a lényeg megragadásához és az időben zajló mozzanatok átéléséhez kell, mert csak így lehet a repülő madárból verdeső gépszárny, az emberi mozgásból belső tér terve vagy sport taktika, a növény fejlődéséből ültetési koncepció.

A rajzos mozgáselemzések motiválója a megfigyelhetőség nehézségeiből eredő „csakazértis” kíváncsiság, a gyakran csak feltevésekkel közelíthető (hipotetikus) jelleg:

Hogyan emeli, mozgatja helyben–repülés közben a kolibri a szárnyait?

Hogyan fordul a szikla zuhanás közben?

Melyek a csirázó bab növekedésének lényeges fázisai?

A motiváltság másik iránya a filmes illúziókeltés lehetősége (mozgásfázisaink a stroboszkópban életre kelnek.)

Egy harmadik osztályos téma a zuhanó szikla természeti jelenségét állította a vizsgálat középpontjába.

(262) A sivatagi ingókövek is érdeklődést keltő formák. Kialakulásuknak körülményei a természetismeretet érintik. (A szikla eróziója, forma alakulása is lehet változást tükröző, direkt közlés.) A feladatnak primer közlésű előzménye volt a kövek megfigyelés utáni rajza. A tanulmány különböző jellegzetes kő forma karakterekre irányult.

A mellékelt gyermekmunkák a kő zuhanását ábrázolják egy képmezőbe sűrítve. A létrehozandó ábra – bár formatapasztalatokra épít –, a cél érdekében most részletektől mentes, reduktív, jól értelmezhető előadásmódot diktál.

⁴ Lásd: A mozgást közlő vizuális nyelvi elemek az állóképben, VIZUÁLIS KULTÚRA I., III. Könyv, Második fejezet, 3.

Képekkel szemléltetjük és megbeszéljük a természeti jelenség lényegét. Elemezzük képzeink (vagy modell alapján) a mozgás (ingókó lezuhanása) jellemzőit. Felmerülnek az ábrázolás praktikus lehetőségei (nézőpont, nyelvi elemek).

A mozgássor két nyugalmi állapot között zajlik, ez szemléletes különbségérzékeltetést jelent a nyelvi elemek használatában. A kő zuhanása alternatív lehetőségeket kínál a képzetek és az ábraalkotásban történő kifejezés számára: lehet egyszerű csúszás, vagy a forma elfordulásával megvalósult zuhanás.

(263a) A képen a vastag körvonal (filctoll) indulási állapotot, az átmenetek (ceruza) halványabb vonallal mozgásfázisokat, míg a legvastagabb és színes vonal (filctoll) a mozgás befejeztét jelöli. A rajzoló a kő egyirányú csúszását érzékelteti.

(263b) A képen a foltos karakter jelöl kezdő állapotot. A forma átfordulását igyekezett a rajzoló megragadni, de az átfordulás fázisát nem ábrázolta, ezért a rajz veszített egyértelműségéből. A szituáció átélésére utal néhány kiegészítő elem, mint a halványan megrajzolt púpostepe, amint elszalad a zuhanó kő útjából, vagy a hirtelen lefékező terepjáró. Példánk egyszerű esetet mutat, melyben a tagolatlan forma, és a forma nézetváltozás nélküli mozgása inkább az ábrázolás konvencióinak használatára helyezte a hangsúlyt.

Az emberi figura mozgása az egyik legösszetettebb mozgásforma. Megfigyelések alapján elemezhető, amelyben a fotó **(264)** és film szerencsésen segítségül hívható. De irányadó a közvetlen mozgásátélés is. (Ismert, hogy az emberi mozgásábrázolást szemlélve azt átéljük, rámozdulunk. A labdát rúgó figura mozgását rajzolva, önkéntelenül önmagunkban is rekonstruáljuk a helyzetet. Tehát modellezhetünk önmagunkon.)

A mozgásproblémát a tagolt forma arányrendszerének ismerete kell hogy megelőzze (a korábbi évek figurális tanulmányai). Az emberi figura mozgásproblémája a figurális problémásorok része. A mozgás ebben a témában formaváltozást jelent, egymásból kibomló karakterek sorozatát. A rajzoló a papíron vonalaival gondolkodik és ez a nyomhagyás (vonalhúzás) és helyesbítések sorozatát is jelenti.

(265–266) Mellékelt képeink sem első nekifutásra készültek el. A ceruzanyomok (mint első vázolás), a radírozások variációkra, helyesbítésekre utalnak. A letisztult gondolatot tollal történő áthúzással rögzítették.

Folyamatos vonalhasználatot látunk, ez minden fázishelyzetnek egyenlő hangsúlyt ad. Célszerű és hangsúlyosabb lett volna (mint a szemléltetett ingókó esetében) a vonalminőségek differenciáltabb használata (mozdulatsor kezdete, vége). A dinamika sodrában a forma is torzulásokat szenvedhet. A bemutatott képeken ez is nyomon követhető, különösen akkor, ha a mozgás fizikailag nehezen átélhető (rúdugró). A rajzoló érdekeltség, beállítódás összhangot mutat a mozgássor érzékletességével. A tornaórai gyakorlatok vagy a fiúk fociélményei ismeretalapot nyújtanak, átéltséggel szolgálnak, és könnyebben felidézhetők a feladathoz.

A tanórai programozás egy lehetséges menete:

- Az emberi figura arányaira, karakterére vonatkozó összegzés (megelőző ismeretek).
- Mozgássorozatok megfigyelése (fotó, lassított film, élő modell, modell árnyéka).
- Közös elemzés, fontosabb fázisok kimerevítése, átélés utánzással, kezdő- és végpontok tisztázása.
- Az ábrázolás nyelviségének (vonal? folt?), technikájának megbeszélése, esetleg szemléltetése. Szelektív szempontok az ábrázoláshoz.

A vizuális ismeretszervezés logikája szerint témánk feladatait leginkább primer közlésű előzményekkel indíthatjuk. A figura karakterét célzó feladatok (mintázás vagy modell utáni rajz) a valós arány- és formajellemzőket tároló emlékképeket erősíthetik, melyeket a mozgásábrázolás folyamatában már célszerűen használni kell. A mozgássor magyarázó témája jó lehetőséget kínál további redukciós feladatokhoz, például egy sport-emblémához, amelynek esetében jellemző mozgásfázisokat kell redukálni. Ilyen lehet az egyéneként kidolgozott mozdulatsorok közös elemzése, amely élmény utáni képalkotást inspirálhat Olimpia, Sportnap stb. témákban.

Az egymásra vetített fázisok, ha a használt nyelviség nem differenciálja, megnehezítik az értelmezhetőséget, olvashatóságot. A mozgássort egzakt módon darabjaira szedhetjük és egymás mellé téve megfoghatóbbá tehetjük. A stroboszkop lehetőséget ad a szétszedett folyamat felélesztésére. A mozgás életre kel, ha fázisokra bontása (a megfigyelések emlékképei) pontos volt. A jó megfigyelések jutalma az életre kelt mozgás illúziója, amely – mint egy saját mozi – szórakoztató élményhez juttatja alkotóját.

A stroboszkop (vagy varázsdob) animációs előfutár. Iskolai körülmények között is egyszerűen elkészíthető fekete kartonból és egy öreg lemezjátszón könnyen forgatható. A képszalag általában 12 fázisnak ad helyet. A dobot fölülről megvilágítjuk. A réseken átnézve, a dobot forgatva egybefolyó mozgásillúziót látunk.

A stroboszkopikus mozgás konvenciói:

- Önmagába visszatérő, rövid mozgássor.
- A fázisokra bontás kötött száma.
- A mozgásfázisok formai redukciója.
- Vizuális nyelvi kontrasztok.

Gyors, figurális mozgások változatait illúziókeltővé tehetjük a stroboszkopban **(267a)**. Hosszabb folyamatok, változások (Nap vándorlása az égen, növény növekedése) felgyorsulnak, humoros színezetet kapnak **(267b)**.

A mozgásváltozás legismertebb ábrázolási módszere az úgynevezett *képkockázás*. A módszer formailag a képregény történet-mesélésével rokonítható. Direkt közlésként a képkockák objektív tartalma, a valós folyamatok hiteles magyarázó jellege választja el a képregénytől. A képkockák egymásmellettségét, a valóság megfigyelés alapú jelenségeinek időrendisége adja. Ez lehet ismét egy rövid mozgássor, de lehetnek hosszabb változás döntő lépései is (növény fejlődése, városrész átépítése). Az egymás mellé rakott fázisok jobban, tisztábban olvashatóak, mint az egymásra exponált változások, és az egyes lépések egymás között össze is hasonlíthatók.

(268) *A zsiráf etetése* című képsor valós állatkerti séta élményhátteréből merít, 4. osztályos gyerek munkája. A megfigyelések elsősorban a zsiráf figurájára irányultak. A képen szereplő emberi figura egyéni séma konkrét szituációba illesztése. Benne nem a megélt helyzet emlékképei működnek, inkább a begyakorlott figura-sémák. A grafikai kidolgozottság is a zsiráfra irányítja a figyelmet. A képkockázó téma a képmezők teljes betöltését kínálja. A háttér és a kiegészítő elemek (a madár), a képi egység és a változás, a mozgás részévé válnak. Az egységes háttér statikusságával kiemeli az előtér formai elmozdulásait, a fő motívumok mellett szereplő mozgó elemek a kép egész felületére kiterjesztik a filmszerűséget.

A zsiráfetetés hiteles közvetítéséhez a forma karakterére, mozgására irányuló megfigyelések szükségesek. A téma egy feladatsor részletévé válik, ha állatkerti sétánk során vázlatos tanulmányokat készítünk. Képek segítségével azután az osztályteremben is erősíthető a megfigyeltetés. A tanulmányok tapasztalatai és az élmények sokrétűen kamatoztathatók:

- Állatkerti útbaigazító táblák mint formaredukciók.
- Élmény alapú képalakítás az állatkerti sétáról.
- Térképrajz a területről.

De témánk elkanyarodhat egyénenként kiválasztott állatfigura kifejező feladatai felé is (plasztika, báb, álarc, meseillusztráció).

A természeti folyamatok ideális területet kínálnak változások vizuális elemzéseikhez, egyben ideális koncentrációt a természetismeret tantárggyal. Például:

- táj színbeli, formabeli képének alakulása az évszakokkal;
- rovarok fejlődése, hernyó átalakulása;
- az éppen tanult növények növekedési fázisai stb.

A kivitelezésben sem muszáj feltétlenül a bevált grafikai eszközökhöz ragaszkodnunk (ceruza, filctoll). A színespapír-kivágás például nagyon praktikus eszköz a képkockaként ismétlődő változatlan elemek megjelenítéséhez, és erőteljesen sűrített, egyszerű előadásmódra inspirál.

Az információ legsűrítettebb vizuális formái (piktogramok, emblémák és más vizuális jelek)

A **piktogram** vizuális jel, amely

- vagy redukált ábrázolással utal arra, amit jelöl, *ilyenkor a piktogram ikon típusú jel*;
- vagy nem ábrázol, és akkor gyakori spontán használat, megállapodás, „bevezettség”, közmegegyezés vagy megszokás kell ahhoz, hogy közérthetően jelölje a jelentettet, *ilyenkor a piktogram egyértelműen szimbólum típusú jel*.⁵ Ez nem zárja ki, hogy ikon típusú jelek is ne válhatnak szimbólummá. Amíg tehát szimbólum típusú piktogram lehet mindkettő – azaz az ábrázoló és a nem ábrázoló jel is –, addig az ikon típusú piktogram csak ábrázolós lehet.

Emblémának nevezzük a piktogramot olyankor, ha funkciójától elválaszthatatlan, olyankor pedig különösen, ha jelvénytípusú hirdetés, hovatartozást, eszmét. E tekintetben mindegy, hogy a piktogram ábrázoló vagy nem ábrázoló karakterrel tölti be rendeltetését.

Korunk piktogramjai, emblémái a gyors, hatásos információközlés és figyelemfelhívás eszközei. Kultúrtörténeti elődeik képezik a régi jelképek, szimbólumok, címerek ma már titokzatosnak tűnő világát

A gyermekek irányítás nélkül is alkotnak, vagy vesznek át jeleket. Történhet ez a személy elkülönülő szándékával („az én jelem”) például a bölcsődei, óvodai megkülönböztető jelek beidegződéseiből, vagy éppen egy közösséghez való tartozás nyomatékával (egy csapatba tartozunk).

(10) Képi példánkon óvodai jel, tulipán látható. Tulajdonosa – aki jobb esetben választhatja, és nem kapja jelét –, gyorsan azonosul vele. Tárgyainak tulajdonát, személyes jelenlétét jelöli.

(269) Élményerejű rajzaiban is megjeleníti, szinte a mesei szituációba csempészve önmagát. Jelenléte rejtélyes, de részt vállal az eseményekben.

A kedvenc rajzfilm vagy filmhős mellén is gyakran ott díszleg megkülönböztető jele. Ez az eseményekbe szőtt ismételtetéssel könnyen a néző fejébe vésődik, és ha kialakul a szimpátia, a gyerekek rajzaiban is megjelenik azonosulási vágyról tanúskodva.

Az egyéni jelek alkotása sem ritka (persze tanult vizuális nyelvi sémákra épülve).

(270) Egy 9 éves gyermek linómetszettel való spontán képalakító ismerkedésének eredménye a képen látható jelrendszer. Elmondása szerint alkotása olyan zsák, amelyben az életét jellemző legfontosabb dolgok mint jelek sorakoznak. Az összetett jelentések a kultúrtörténetben is gyakran sémák, jelcsoportok összefüggéseivel fejlődnek ki (címer), de jellemző az egyetlen jelhez tapadó jelentések sora is.

⁵ Lásd: Szemiotikai alapfogalmak, VIZUÁLIS KULTÚRA I., II. Könyv, első fejezet 2.

Más direkt közlésekhez hasonlóan a piktogramokban, emblémákban is közösségi érdekű funkciók működnek, de a képi egyszerűsítés mértéke itt a legerőteljesebb. A piktogramok jelentése széles kultúrkörben (és kultúrák között) is jól értelmezhető, gyorsan olvasható. Értése sokszor létfontosságú lehet. Az embléma jelentését szűkebb körből indítja (cégek, szervezetek stb.), de alapvető célja az ismertté válás. Jelentését folyamatos ismétléssel, reklámmal szélesítik. Az embléma tartalmának olvasatát segíti a betű- és szövegkiegészítés.

Vizuális nevelési szempontból *a piktogram készítés olyan célirányos absztrakció, amelyben a belső képek és az azokat kibontani segítő modellek formai lényegének megragadása a cél.* Az alkotói folyamat az alkalmazott grafikai gyakorlatot imitálja. A grafikus nagy rutinnal manipulálja, variálja belső képeinek, sémáinak készletét (és azzal is tisztában van, milyen cél érdekében milyen aktuális modellt kell megfigyelnie). Mindezeket stílusba (egyénies konvenció- és nyelvhasználatba) önti. A gyermekek a sűrített képi információ létrehozása során természetesen nem gyakorlott grafikusként dolgoznak, de kicsiben hasonló absztrakciós folyamatot járnak be, mint a felnőtt tervező. Vagyis: emlékképeikre épülő szelekciót, redukciót végeznek egy sűrített nyelviségű, hatásos kompozíció érdekében. Elsőrendű cél a közérthetőség, de ez nem jelenti azt, hogy egy téma csak egyféle módon, egyféle formában beszélhető el. *Nem egyféle sematikus megoldást várunk*, még ha bizonyos sémák, a már kidolgozott képi panelek segítségével a maga egyformásító hatásaival a szükségesnél gyakran erőteljesebben érvényesül is.

Hogy a széles lehetőségekről képzetünk legyen, gondoljunk például a madárház bejárata felé mutató állatkerti táblára: a madár képi egyszerűsítéseinek – már csak a modell formai gazdagsága miatt is – végtelen variációja képzelhető el. Az egyszerűsítés a modellek és emlékképek sokféleségén túl még a nyelvi eszközökben, a stiláris megjelenésben is rendkívül gazdag lehet.

A tanuló számára a piktogram készítésnek roppant tudatos, emóciókat, szubjektív csapongásokat háttérbe szorító feladatnak kell lennie. Viszont ha arra gondolunk, hogy a gyermek vizuális tevékenységének, tanulásának eredményességét fokozza az élmény jelleg, akkor a piktogram- és jelalkotás sem lehet pusztán formaredukciós gyakorlat. Az absztrakciós folyamat tudatos irányításával olyan vizuális tanulási helyzetet igyekszünk teremteni, hogy miközben annak végeredménye közösségben jól olvasható, ugyanakkor élményekre támaszkodó *egyéni alkotó lelemény szülte képesség lehessen.*

Témánknak összetett vizuális tanulási folyamatba kell illeszkednie. Ennek során a sűrített képi forma funkciót nyer, kultúrtörténeti háttereket nyit meg, rá jellemző technikákkal ismerteti meg alkotóját.

- A létrehozott piktogram tárgyfelületen jelenik meg (pecsénnyomó, jelvény, zászló, pajzs).
- A történeti múlt ismereteit és élményeit kínálja (lovagkori címerek világa, harci jelvények, hajótípusok alapján készült pecsénnyomó stb.)
- A piktogram más vizuális közlésrendszer része lesz (társasjáték, térkép jeleit tervezzük).
- A tervezés és a kivitelezés során új információközvetítést segítő technikákat ismerünk meg (sokszorosítások: burgonyanyomat, radírnyomat, papírnyomat, fénymásolás stb.)

A vizuális közlésformák közül talán egyik sem kínál olyan témát, amelyben a szelektáló, redukáló, sűrítő alkotói folyamat olyan erőteljesen nyilvánulna meg, mint piktogramok, emblémák tervezésénél.

A vizuális nevelésben a célratörő (közérthetőséget eredményező) tervező gyakorlat mellett az információ hitelességérzetet keltő situációban való működését is fontosnak tartjuk.

A modell alapú formaredukció példái

(Az emlékkép- és modelltranszpozíció vizuális nyelvisége)

A redukáló, szelektáló képalkotó tevékenység alapja emlékképeink, képzeteink tárháza. Emlékképeink a látható környezet formavilágából táplálkoznak. A piktogram készítés során a megcélzott témához keressük a legkifejezőbb, ütőképes formát. Ha emlékképeink raktára az aktuális téma tekintetében gazdag, akkor van miből elvonnunk, terveznünk. Ha ez a raktár szerény, akkor sémák, panelek kerülnek elő, melyek segítik a közérthetőséget, de az alkotói tevékenység eredetiségétől megfosztanak. Az emlékképek színességének hiányában vissza kell térnünk a látható világ vizsgálatához. Az pedig (különösen a természeti közeg) a karakterek roppant változatosságát kínálja.

(271) Feladatpéldánkon, természeti formamegfigyeléseken alapuló formaredukciók láthatók (2. osztályos munkák). A tervezés hátterét a madarak változatos formavilága adta. A megcélzott életkor megfigyelési és ábrázolási képességeit figyelembe véve a témán belül is a majdnem sík jellegű, de érdekes karakterű madárszárnyakra koncentráltunk. A bemutatott képek (esetleg kitömött modell) is a kiterjesztett szárnyat szemléltették. Így megfigyelhető és jellemezhető volt a forma kiterjedése, a testhez mint tengelyhez való kapcsolódása, tagoltsága. A forma törvényeinek feltárása (amely a változatokban is közös) és az egymás mellé tett különbözőségek összehasonlító elemzése vezet a későbbi önálló redukciókhoz, absztrakciókhoz.

(272a–b) A szárnyforma önmaga konkrétságán túlmutató tartalmak kifejezője is lehet mint jel. A feladat indításaként is kereshetünk élményszerű, mesei, legendaszerű ágyazatot. A jel viselője lehet egy történet hőse. Szárnyakat Ikarusznak terveztek a gyerekek (itt már inkább személyre szóló emblémáról beszélhetünk, amely lényegesen többről szól, mint pusztán a szárnyfunkció: a történet egészét idézi).

A tervezést körvonalas rajzzal kezdték a gyerekek összehajtott papírlapra (a hajtásvonal szimmetriatengelyként működött). Az első gyors variációt egyre merészebb átírások követték. A kivágott papírforma folt jellege kínálta magát a nyomtatásra, (papírnyomat). Többször váltakozó színű festéssel több különböző hatású nyomat is készíthető. A nyomhagyás, a sokszorosítás manipulatív élménnyel társította a tervezést, és technikai ismereteket adott az információterjesztés alapjairól. A nyomatok egymás közti cseréjével az információáramlás is kezdetét vette. Más technikai variáció, amely még jól őrzi a foltszerűséget a színespapír-kivágás. Képeinken még viaszkaré technikával készült változatok is láthatók.

A sűrített, redukált forma jelentése a folt vizuális nyelvisége által érzékelhető leggyorsabban. Az erőteljes tónusú vagy színű foltkarakter nagy kontraszttal válik el a papír hátterétől, ugyanakkor a nagyításokat, kicsinyítéseket (fénymásoló) is jól tűri.

Példáinkban a szárny foltkaraktere adta a kompozíció egységét is. Előfordulhat, hogy a tartalom több képi elem kapcsolatával fejezhető ki teljesebben. *A címerek jelképi világa* például több sematikus elem logikai kapcsolata.

A címertéma gyűjtőmunkát inspirál. (Lovagkori tárgyak, pajzscímerek, pecsétek, zászlók.) Ezek jelentéseinek megbeszélése, találgatása, az önálló tervezésben való érdekeltséget ébreszti fel. A tervezés így nem passzív formarendeztetésből, hanem a tartalmi közvetítés szándékától lesz vezérelve.

(273a–b) A képeken a szárny reduktív képe más képi sémákkal kiegészítve, komponálva új jelentések hordozójává vált: a kevésbé tervezett panelelemek, mint korona, Hold, Nap, az információ árnyaltságát segítik itt. A kiegészítő elemek a lovagkor közismert sémái. A címerszerű kompozíciók gerince a szárnyforma, amely már irányította a többi választott forma elhelyezésének lehetőségeit. A

címterv informatív szerepét akkor tölti be, ha hordozó (mediális) anyagra, tárgyra kerül. Üzenetét a tárgy funkciójával összekötve szórja szét (mint pecsét a levélen, címerpajzs, zászló). A tervező számára is fontos és megnyugtató, ha elképzelését működni látja.

(274a–b) A képen textilre nyomtatott papírdúcokkal készített lovagi zászlókat láthatunk.

(276a–c) A képeken 4. osztályos hajó témájú feladatsor piktogram tervezési részeit láthatjuk. A madárszárny témához képest mind az átírás alapját, mind a használt anyagot, technikát, vizuális nyelvet tekintve egy magasabb – de a lényegi alkotói folyamatot tekintve azonos – problémaszintet szemlélhetünk.

(275a–d) A gyermeki képzeletben élő balatoni hajósémát a hajótörténet izgalmas formaváltozataival (megfigyelésekkel, elemzésekkel) lehet háttérbe szorítani. A formai megfigyeléseket segíti, ha az elemzést önálló képgyűjtés, képválogatás előzi meg. A téma összehasonlító elemzése során (különböző vitorlás hajók és funkcióik) az érdeklődés felélénkül és ábrázolási készetésekké csap át. A piktogram készítés aktuális témája itt is kultúrtörténeti háttérből táplálkozik. Az ókorban a hajórakományt a hajó karakterét ábrázoló kerámialapocskákkal látták el. Feladatunkban a redukált alkotói folyamat mellett a hiteles anyagban való megjelenítést is célá tudtuk tenni. A képi egyszerűsítés nyelvisége is eltér a madárszárny témájánál használt foltyszerűségtől. Most a vonal szolgáltatja a redukció nyelvi lehetőségeit (vastag, vékony). Már a tanulmányi gyűjtőmunka is ceruzával, vonalas, részletező megoldással készült. Természetesen itt sem zárható ki a foltra egyszerűsítés variációja.

(276d) Tanítói irányultság (a feladat megjelölése) kérdése, hogy milyen nyelvi megoldást tartunk aktuálisnak, és inspirálunk a gyerekekben.

A tervezést, vázlatok készítését a gyűjtőmunkából és rajzos megfigyelésekből eredő tapasztalatok gazdagsága indokolja. Ekkor már mindenki tisztában van a terv céljával, sőt a kivitelezés anyagával is. A terv grafikai eszköze (filctoll) hatásában megközelíti a végső kivitelezés (gipszkarc) vonalmegjelenését. A vázlattervek kompozíciós irányadója lehet a pecsétforma meghatározása vagy a választott hajókarakter befoglaló formába illesztése. Mellékelt vázlatokon érdemes megfigyelni a variációk sokszínűségét. A jel végső anyaga gipszkarc, amelyről több pozitív agyaglenyomat is készíthető (a gipszforma agyagtárgyakra, és befestékezve papírra is nyomtatható, de zsinórra is felfüggeszthető). Ebben a formában – kilépve a pusztá elképzelés és tervezés síkjából – valódi információhordozót kaptunk.

A piktogram tervezés gyermeki érdeklődést célzó témái: az állatfigurás jelvények, állatkerti útjelző táblák terve, az emberfigurás sport piktogramok, mesei szereplőket jelölő emblémák (például bábjelmezen), foglalkozásokat, tantárgyakat jelölő jelképek, személyes jel, és így tovább.

A direkt közlések tanórai programozásának logikai sémája:

Előkészítés

- A ráhangolásban a látvány közvetett formában van jelen.
- A képzeteket és emlékképeket mozgósítjuk, de a modell különböző változatai is megjelenhetnek.
- Az emlékképek irányultságában is a közérthetőségnek kell dominálnia.
- Szemléltetjük az egyszerűsítés célszerű konvencióit.
- A vázlat és a terv segít a belső képek célirányos szelektálásában.
- A közérthetőség követelmény, de az egyéni variációk szintjén.
- Az alkalmazott technika a megcélzott információt segíti nyelviségével.

Alkotás

- Egyéni és frontális korrektúra.
- Az értés és megértés (kódolás, dekódolás) mozzanatai már a képalakítás folyamatában megfigyelhetők.

Értékelés

- A feladat szempontjai az eredményben tudatosulnak.

- Szempontunk a kép olvashatósága, amely a megértést is biztosítja.
- Egyéni ötletek jelentkezhetnek a közérthetőségén belül: konvencióhasználatot most egymástól is tanulhatunk.

A direkt közlések vizuális nyelvezetének áttekintő táblázata

terület műfaj technika eljárás (esz- köz, anyag)	vizuális nyelvi tulajdonság	lehetséges feladattartalom
---	------------------------------------	-----------------------------------

<p>EGYEDI GRAFIKA RAJZ</p> <ul style="list-style-type: none"> – ceruza – filctoll 	<ul style="list-style-type: none"> – vonalminőségek (vékony, vastag, szaggatott, színes, stb.) közlő- értelmező szerepben; – mint a ceruza, de erőteljesebb, dekora-tív folthatás, kiemelő színhasználat 	<p>vázlatozó tervezés; szerkezetet, felépítést, működést, útvonalat (stb.) magyarázó rajzok forma kontúr- és foltredukciói (piktogram stb.)</p>
<p>SOKSZOROSÍTÓ GRAFIKA</p> <p>magasnyomás</p> <ul style="list-style-type: none"> – papír-, krumpli-, radírnyomat 	<ul style="list-style-type: none"> – egynemű folthatás, erős stilizáció redukció-kényszerével 	<p>foltredukciós témák az ismétlés igényével (embléma, jel, jelvény stb.).</p>
<p>FESTÉSZET</p> <ul style="list-style-type: none"> – tempera – színespapír- -applikáció 	<ul style="list-style-type: none"> – szíkontrasztokra épülő egynemű redukált folthatás – egynemű nagyobb foltokból álló szín- és felületi hatás 	<p>dekoratív figyelemfelhívó közlések (plakát, embléma, jel, jelvény stb.).</p> <p>formaredukciók, kompozíciós variációkkal, pozitív-negatív formalehetőség (piktogram, plakát, térkép stb)</p>
<p>MODELLKÉSZÍTÉS</p>	<ul style="list-style-type: none"> – a papír és az agyag téralakító tulajdonságai (szalag- és tömbformák stb.), a papír és a fa modell- (makett-) alakító tulajdonságai 	<p>térhatároló és -lefedő feladatok adott és alakított formákból (labirintus, vár); teres információhordozók formálási feladatai (modellek és makettek készítése)</p>